

Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt

(2. rész)

KÁLMÁN RÁCZ
Esztergom Office of Archbishop contra Czechoslovak State
– Religious Estate Lawsuits at the Hague Court (II. part)

348.73(439):347.23
259(439)

Trianon peace dictate, closing, nationalisation, hague court, religious actions on possession, legal dispute, discussions between states, Vatican

A perindítás

1923 novemberében az egyházi birtokügy már egy másik budapesti helyszínen volt megbeszélés tárgya. Gajzágó László főkormány megbízott hivatalában értekezletre került sor, az illetékes kultuszminisztériumi tisztviselők, jogászok és az egyházi érdekeltek részvételével.¹⁸ A Gajzágó által vezetett hivatal azzal a céllal hozta létre a kormány, hogy a vagyoni sérelmeket elszenvedett magyar károsultak ügyeit koordinálja, pereik megindításában és folyamatában segítséget nyújtson. A kormány megbízott most tájékoztatni kívánta az egyházi érintetteket a pillanatnyi politikai és jogi helyzetről annak érdekében, hogy azok eldönthessék, kívánnak-e pert indítani a békeszerződés 250. cikke alapján a hágai vegyes döntőbíróóságok előtt. A tanácskozással ekkor már azért is égető szükség volt, mivel ez év december 31-ével járt le az a határidő, melyet a bíróság a perek benyújtásának végső időpontjául szabott. Az idő rövidsége miatt el kellett most már mindenképpen dönteni, hogy jogilag lehetséges, gyakorlatilag tanácsos-e Hágához fordulni egyházi ügyekkel csehszlovák, román és jugoszláv relációban.

A jogi lehetőséget illetően egyértelműbb volt a kép, hiszen a 250. cikk a magyar állampolgárok illetve intézmények utódállamokban elszenvedett vagyoni sérelmeit jogszerűnek mondta ki. A perek alapjául szolgáló cikkely rövid elemzése előtt vessünk egy pillantást a békeszerződés egy másik paragrafusára, a 232.-re. Ez a pont a háború által okozott károkért a magyar állampolgárokat is felelőssé tette, s megadta a Szövetséges és Társult Hatalmaknak a jogot, hogy visszatartsák és felszámolják a területükön levő és a békeszerződések életbelépésekor a magyar állampolgárok tulajdonában álló vagyont. A 250. cikk éppen ehhez a paragrafushoz viszonyul, mikor érvénye alól kivételt állapít meg. Kimondta, hogy a magyar állampolgároknak a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén fekvő „javai, jogai és érdekei” nem eshetnek lefoglalás és felszámolás alá. Egy példával megvilágítva ez annyit je-

lentett, hogy a román kormány a magyar állampolgároknak a Bukarestben lévő javait a 232. cikk alapján felszámolhatta, de nem tehetette ugyanezt az Erdélyben lévő javakkal. A mentesség kiterjedt úgy a békeszerződés életbelépését követő, mint az azt megelőző időre, tehát visszamenőleges hatállyal bírt. Tilos volt eszerint a magyar állampolgárok vagyonára kényszerrendszabályokat foganatosítani, ha mégis megtörtént, akkor meg kellett szüntetni. Minden 1918. november 3-tól a békeszerződés életbeléptéig hozott rendszabályt, amely kisajátítást, zár alá vételt, kényszerkezelést rendelt el, az említett jogszabály értelmében érvényteleníteni kellett, és abban az állapotban kellett visszaadni tulajdonosának, amelyben azok e rendszabályok előtt voltak (Térfi 1922:197–250).

Amikor a magyar békeküldöttség Párizsban a békefeltételek fentieket is tartalmazó első változatát átvette, a cikkelyt „oázis”-ként jellemezte a szerződés „sivatagá”-ban, egyetlen olyan rendelkezésnek, amely megfelel a legyőzöttel szembeni méltányosság követelményeinek. Felhívták viszont a nagyhatalmak figyelmét a 250. cikk bizonyos hiányosságaira. Utaltak rá, hogy e paragrafust ki lehet játszani olyan jogszabályok segítségével, melyek elvben a jogszabályt alkotó állam saját polgárait is vonatkoznak, a gyakorlatban azonban csakis a magyar állampolgárokon hajtánák végre. Példaként az ingatlantörvényeket, elsősorban a földreformokat említették, melyek a tapasztalat szerint kifejezetten a magyarok, illetve magyar állampolgárok ellen irányultak, hiszen például a Felvidéken szinte kizárólag csak ők a birtokosok. A delegáció közölte azt is, hogy e cikk nem tartalmaz rendelkezést a jogtalan intézkedések által okozott károk megtérítéséről, sem pedig arról, hogy mi történik ha a jogtalanul lefoglalt vagyon természetben vissza nem adható. Ebből kifolyólag azt javasolták, hogy a visszaadási kötelezettségből eredő vitás kérdésekben, valamint a kártérítéssel kapcsolatos kérdésekben döntőbíróági eljárásnak legyen helye (Danilovics 1927).

A magyar pontosítási igényre 1920. május 6-i keltezéssel fogalmazták meg a válaszjegyzéket. A döntőbíróssággal kapcsolatos javaslatot illetően nem volt az antant-hatalmaknak ellenvetése, így a 250. cikket kiegészítették azzal, hogy a visszaadási kötelezettség tekintetében felmerülő viták eldöntése végett vegyes döntőbírósságokhoz lehessen fordulni. Ez azért is jelentős módosítás volt, mert az osztrák békeszerződés vonatkozó cikke, az egyébként azonos szöveg mellett, nem foglalt magába hasonló rendelkezést. A kárpótlási kötelezettséget azonban a kibővített paragrafus sem említette, de magyar értelmezés szerint, mivel a jogszabály a korlátozások előtti állapotban való visszaadást rendelte el, ebből az következik, hogy ha a természetbeni visszaadás nem volna lehetséges, akkor ezért és az okozott károkért az utódállamok kártérítéssel tartoznak.

A földreformokkal kapcsolatos felvetésre sem kaptak egyértelműen megnyugtató választ, mivel értelmezési kérdésnek jelentették ki, hogy a földreformok alakjában eszközölt földtulajdon elvonások és korlátozások a 250. cikkben említett tilalmas rendszabályok közé sorolhatók-e be (Danilovics 1927).

Láthatjuk mindezekből, hogy a 250. cikkel kapcsolatos különböző értelmezési lehetőségek meglehetősen tág teret kaptak. Jogászai körökben, bel- és külföldön egyaránt gyakori volt az a vélekedés, hogy a trianoni békeszerződés megfogalmazásai meglehetősen szakszerűtlenek, pontatlanok, hiányosak, s ez számos vitára ad alkalmat. A békeszerződés létrehozói mindezt kezelni próbálva úgy határoztak, hogy

a viták eldöntését a vegyes döntőbíróóságokra bízzák, melynek kedvező ítéleteiben, a 250. cikk erejében a magyar károsultak erősen bíztak, hiszen „ha az nem a veszteseket szolgálná, akkor a 250. cikk gyakorlati jelentőségét elvesztené, s a magyar állampolgárok földbirtokreform és már hangzatos jelszavak ürügye alatt megfosztatók lennének ingatlanjavaiktól” (Alkér 1927:142).

Az említett értekezleten Gajzágó kormány megbízott felszólította a jelenlévő egyházi érdekelteket, hogy nyilatkozzanak a perrel kapcsolatos álláspontjukról, vagyis hogy fordulnak-e Hágához a kérdéses vagyonuk állagának megóvása, elvont jövedelmeik kiszolgáltatása végett arra az időre, amely alatt a beneficium élvezete kánonjogilag őket megilleti, Esztergom esetében az esetleges diszmembrációig, és a vagyon 1500. kánon szerinti felosztásáig. Hangsúlyozta Gajzágó, hogy a jogorvoslati lehetőséget csak maguk a birtokosok vehetik igénybe, a magyar állam nem lehet felperes a bíróság előtt, ezért szükséges az érdekeltek legközvetlenebb közreműködése, perbeli részvétele, mert jogaikat a kormány egyedül megvédeni nem volna képes. A perek kilátásaival kapcsolatban hozzátette, hogy nincs olyan per, melynek ne lennének kockázatai, de az utódállamokban veszélyeztetett érdekeiket illetőleg egy per megindítása által nincs sok veszíteni valójuk. „A békés megegyezésre ugyanis a huszita liberális Csehszlovákiával, a görögkeleti Romániával és Szerbiával nem sok kilátásunk lehet. Az esetleges tárgyalások kedvező kimenetelét a perek csak gyorsíthatják, mert azok anyaga nem olyan lesz, amit az utódállamok szívesen hagynának in longum et latum Európa színe előtt tárgyalni.”¹⁹

Az egyház képviselői a maguk részéről a kormány egyértelmű perre való buzdításával szemben nem hoztak fel ellenérveket, sőt a per iránti erős hajlandóságukat nyilvánították ki, így az értekezlet a kérdést egyhangúlag igenlegesen döntötte el. A döntést hamarosan tett követte, és 1923 decemberében a Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntőbíróóság elé kilenc magyar egyházi javadalmas nyújtott be keresetet a csehszlovák állam ellen. A felperesek a következők voltak: csornai premontrei rend (300 kat. hold – 150 000 aranykorona érték), zirci cisztercita rend (1455 kat. hold – 251 000 aranykorona érték), pannonhalmi Benedek-rend (4226 kat. hold – 1 460 000 aranykorona érték), Győri káptalan (255 kat. hold – 150 000 aranykorona érték), Esztergomi érsekség (51 315 kat. hold – 100 000 000 aranykorona érték), Központi papnevelde (566 kat. hold – 200 000 aranykorona érték), Esztergomi szeminárium (5112 kat. hold – 6 500 000 aranykorona érték), Esztergomi főkáptalan (30 987 kat. hold – 35 000 000 aranykorona érték), Radnai Farkas püspök a kiutasítása utáni jövedelmeket perelte.

A keresetben célként azt az elvárást fogalmazták meg, hogy a döntőbíróóság által hozandó ítéletek megszüntessék a javadalmi birtokok jogtalan állami kezelését és visszajuttassák azokat jogos tulajdonosainak, a magyar egyházi intézményeknek, illetve, hogy az elmaradt jövedelmekért, felszerelésért, állatállományért és egyéb károkért kártérítést ítéljenek meg. Magyar felfogás szerint az egyházi birtokok tulajdonjoga nem lehetett vita tárgya a bíróság előtt, hiszen a telekkönyvekben változás nem történt, a lefoglalás és zárlat nem jelentett állami kisajátítást, így a birtokok jogilag továbbra is a javadalmasok tulajdonát képezték. Az egyházi perekben a kártérítés mellett tehát nem a tulajdonba-, hanem a birtokbahelyezést követelték a károsultak.²⁰

Az azonos célok és a közös egyházi jelleg ellenére a szóban forgó perek sok vonásban el is tértek egymástól, melyek miatt a bíróságnak nem lehetett az esetekkel „egy csomagban” foglalkoznia. Voltak köztük jogilag tisztább és bonyolultabb ügyek. A győri káptalané például a kevésbé összetettek közé tartozott, mivel itt a javadalmas székhelye és egész joghatósági területe Magyarországon volt, csak a birtokok egyes részei feküdtek elszakított részeken, nevezetesen a Csallóközben, ezért egyértelmű volt a tulajdonos birtokokhoz való joga. A szerzetesrendek kérdése már nem volt ennyire tiszta képlet, ugyanis azoknak a tevékenysége a Felvidékre is kiterjedt, ott is rendelkeztek központokkal, házakkal, ami felvetette ezek jogait is a Szlovákiában található tulajdonhoz. A szerzetesrendek esetében elsősorban a rendfőnök, illetve a rendi központ vagyonhoz fűződő jogaival lehetett érvelni.

A témánkat jelentő Esztergomi érsekséget tekintve hasonló volt a helyzet, mivel annak területe a határvonal által kettészakadt, és az északi oldalra 1922-ben adminisztrátor neveztetett ki, akinek a részéről a birtokok jövedelmére a felvidéki terület költségeinek fedezése okán szintén igény fogalmazódott meg. Az adminisztrátor kinevezése miatt így az érsek sérelmei bizonyos mértékben letompultak, hiszen a felvidéki részre egy kánonjogilag elismert, az egyházmegye területén joghatósággal bíró főpásztor került. Esztergom érvelését mindez gyengítette, de mivel az érsekség kormányzati diszmembrációjára még nem került sor, a beneficium jogi egysége és osztatlansága, valamint az érsekség, káptalan és szeminárium tulajdonosi jogai vitán felül álltak, a perlés és a pozitív eredmény lehetősége ebben az esetben is megvolt.

Az egyházi perek között egyedülálló volt a korábban már említett Radnai Farkas püspök ügye, aki a besztercebányai püspöki székből való eltávolításától az új püspöki kinevezésig terjedő időszak jövedelmeit perelte.²¹

A felperesek helyzetének különbözősége miatt tehát a bíróság az eseteket külön vizsgálta és külön is kellett döntést hoznia, de egységesen kezelte mindegyiket abban a tekintetben, hogy egyházi minőségüket figyelmen kívül hagyva, a felperesek mint magyar állampolgárok, mint magánjogi peralanyok álltak a bíróság előtt (Geöcze 1927:28).

Az ügy fejleményei 1923 és 1928 között

A Csehszlovákiával szembeni pressziónak szánt perek megindításával az esztergomi birtokok ügyét egyelőre nem sikerült a megoldás felé mozdítani. A perben érdekes módon egy egész évtizeden át, 1934 tavaszáig gyakorlatilag szinte semmi előrelépés nem történt, eddig az időpontig még érdemi tárgyalásra sem került sor. A hosszú késedelem elsősorban azzal magyarázható, hogy a bíróság tudatosan várakozó álláspontra helyezkedett. Az ügy peren kívüli megoldását remélték, és ezzel együtt azt, hogy nem lesz szükség a világi és egyházi jog kompetenciális problémáinak ingoványos talajára lépniük. Tiszteletben kívánták tartani azt az egyházi jogi felfogást, hogy elsősorban a Vatikánnak kell döntenie az egyházi birtokoknak a trianoni szerződéssel megváltozott vagyoni viszonyai felől és bíztak abban, hogy Róma és Prága megegyezésre tud jutni a kérdésben. Ezt a megegyezést azonban csak időigényes tárgyalási folyamat előzhette meg, hiszen a csehszlovák állam megalakulása

óta létező egyértelműen feszült kétoldalú viszony is a rendezésére várt még. A bíróság várakozott, a diplomáciai viszony rendezése húzódott, az évek pedig teltek.

Az idő múlása a pert illetően tökéletesen meg is felelt Prága elképzeléseinek, hiszen az esetleges kellemetlen ítéletet szerették volna elkerülni. A csehszlovák diplomácia a bírósági tárgyalás kitűzésének késleltetése érdekében minden eszközt igénybe vett, többek között éveken át arról informálták a bíróság svájci elnökét Henry Schreibert, hogy a per tárgyát képező javak tekintetében belátható időn belül megegyezés fog létrejönni a Vatikánnal.²² Arra is rendszeresen alkalmat találtak, hogy a birtokügy eldöntésében Hága mellett legalább akkora jelentőséggel bíró ténnyezőt a Szentszék a magyar egyházi javadalmasoknak a nemzetközi bíróság előtt történt fellépése ellen hangolják. Barcza György vatikáni követ többször jelentette Budapestnek, hogy a csehszlovák diplomatáknak, kuriális bíborosok előtt hangoztatott állítása szerint a magyar egyházi javadalmasok a pereikkel ki akarják vonni a vagyoni jogi kérdések rendezésének jogát a Szentszék kezéből, és azt laikus nemzetközi bíróságra igyekeznek ruházni. A magyarok lépése a csehszlovák logika szerint annál is inkább sérelmes Rómára nézve, mivel a nemzetközi bíróság egy olyan békeszerződés alapján ítélkezik, amelynek meghozatalában a Szentszék nem vett, nem vehetett részt, és amelynek határozatai, így például a 250. cikk az egyházi javakra nem alkalmazhatók.²³

A csehszlovák diplomácia ezzel az ügyes taktikával a Vatikán érzékeny pontjára tapintott rá. A perekkel kapcsolatos kompetenciaféltes a csehszlovák érveléstől függetlenül is létezett a pápai udvar köreiben, és Csernoch bíborosnak, valamint a magyar külpolitikának nem kis erőfeszítésébe került, hogy meggyőzzék Rómát a perindítás helyességéről. Hangsúlyozták a Kúria előtt, hogy jogosultak voltak pereikkel döntőbírósághoz fordulni anélkül, hogy ezáltal a Szentszék érdekeivel szembefordultak volna. Sőt a perek célja harmonizál a Vatikán jól felfogott érdekeivel, mivel az nem más, minthogy az ítéletek megszüntessék a birtokok minden kétségen felül álló jogtalan állami kezelését és visszajuttassák azokat jogos egyházi tulajdonba. A per az egyik lehetőség ennek eléréséhez, amely egyáltalán nem érinti a Szentszék 1500. kánonon alapuló jogát a Szlovákia területére eső egyházrészek esetleges új berendezésére és az egyházi vagyonoknak az új berendezés által szükségessé váló elosztására nézve. A perek e kérdésre magyar vélemény szerint a legtávolabbi befolyást sem gyakorolják, de ha esetleg mégis, akkor csak jó irányban, hiszen a vagyoni bírói ítélettel való visszajutása kedvezőbbé tenné a Szentszék helyzetét, hiszen ez esetben az egyházi kézen lévő birtokokkal állami lefoglalástól mentesen rendelkeznének a felosztáskor.²⁴

Csernoch prímás, bár a per megindítását szükségesnek és hasznosnak vélte, ő sem elsősorban ezen az úton várta a probléma megoldását. Jobban bízott Róma lehetőségeiben, melyek segítségével úgy gondolta hogy talán ki lehet kényszeríteni egy méltányos vagyoni rendezést. Tisztában volt viszont azzal is, hogy Róma – még ha a magyar egyház mellett is áll a csehszlovák kormánnyal szemben – nyomásgyakorló eszközei korlátozottak, és szinte csak a diszmembráció halogatásával vagy a nuncius visszahívásával lehet Prágát az egyháznak is megfelelőbb útra terelni. Az utóbbi alkalmazására csupán a prímás kedvéért nem volt sok esély, de az előbbi illető magyar kérést a Vatikán is respektálni látszott. Csernoch már az 1920-as római útja alkalmával, és később is többször kérte, hogy a „csehek” indítványára

semmiféle egyházkormányzati változtatást, különösen diszmembrációt ne hajtsanak végre, amíg az anyagi kérdés igazságos rendezésére előzetesen sor nem került. Ellenkező esetben véleménye szerint nem lenne garancia arra, hogy a csehszlovák kormány célja elérése után kapható lesz a másik fél anyagi igényeinek figyelembevételére. A diszmembráció halogatását, mint a szinte egyetlen ütőkártyát, Csernoch szerint óriási hiba lenne az egyház kezéből kiadni.²⁵

Hasonlóan gondolta ezt Róma is, melynek céljai közt a polgári jellegű csehszlovák állam szekularizációs törekvéseinek mérséklése és az egyházi vagyon megmentése egyaránt szerepelt. Egy ideig a határrendező bizottságok munkájára, az államhatárok végleges rendezésének hiányára hivatkoztak az egyházmegyei integráció fenntartásával kapcsolatban, de a határrendezési munka befejezte után már a szlovákiai érsekségi részen élő hívek érdekei miatt is lépniük kellett valamit az egyházkormányzat terén. Mivel az érsek joghatóságát Csehszlovákia vikárius útján sem volt hajlandó megtúrni, 1922. május 29-én induló hatállyal felállították a Nagyszombati Apostoli Kormányzóságot, Pavol Jantausch adminisztrátorral az élén. Az apostoli adminisztrátúra közvetlenül a Szentszéknek alávetett olyan ideiglenes egyházkormányzati szerv, melynek létrejötte nem jelentett diszmembrációt, csak az igazgató folyamatosságának fenntartása érdekében az ordinárius gyakorlati joghatóságának szünetelését. Az adminisztrátor nem megyéspüspök tehát, hanem tulajdonképpen annak ideiglenes pótlására szolgál. A korábban ezt is ellenző, vikáriusban gondolkodó Csernochnak mindössze annyit sikerült elérnie, hogy Jantauschal a kinevezésekor közölte Róma a döntésbe kénytelenül beletörődő prímás elvárásait. A határozatos prímási fogalmazvány elsősorban a magyar hívők pasztorációjával, a magyar papok helyzetével foglalkozott, az érsekség felvidéki vagyonával kapcsolatban pedig felszólította az adminisztrátort, hogy minden erejével azon legyen, hogy a kormány az egyházi vagyonokat felszabadítsa a zárlat alól. Az ez irányú igyekezetre a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja is megbízta Jantauscht, aki megbízatásához híven próbálkozott is azzal, hogy a kényszerkezelés megszüntetését elérje. Miután tárgyalásai nem sikerültek, a csehszlovák legfelsőbb bírósághoz nyújtott be keresetet, melyben követelte a birtokok neki való kiadását. Mivel tartott tőle, hogy a bíróság el fogja keresetét utasítani azon a címen, hogy benyújtására tulajdonosi jogok hiányában nem illetékes, az érsekhez fordult felhatalmazásért, amit meg is kapott. „Az adminisztrátort jogosnak ismerem el arra, hogy átmeneti időre visszakövetelje, birtokba vegye, kezelje és jogilag képviselje az Esztergomi érsekség, Szeminárium és a budapesti papnevelő birtokait”²⁶ – szövege a felhatalmazás szövege. Jantausch a keresettel nem ért célt, azt a bíróság így is elutasította.

A Vatikánban tisztában voltak az egyházat Csehszlovákia részéről fenyegető veszélyekkel, az állam liberális egyházpolitikai céljaival, ennek ellenére – vagy inkább éppen ezért – a Magyarország iránti legnagyobb megértés esetén sem folytathatott a Szentszék Prága igényeivel szemben mereven elutasító politikát, ahogy azt magyar részről többször kérték. Tekintettel kellett lenni az ottani hívőkre és az ország egyházára egyaránt, az ő kívánságaik pedig bizonyos esetekben fedték a kormány törekvéseit. Így volt ez a trianoni határokhoz igazodó egyházszervezet célját és a Szlovákiában található egyházi birtokvagyon hasznának országon belüli felhasználási igényét illetően is. Másrészt pedig a Szentszék részéről a veszélyek elhárítása érdekében engedményeket is kellett tenni, hiszen Damoklész kardjaként többek kö-

zött ott lebegett az egyház feje felett a birtokok állami kisajátításának és felparcelálásának réme, amit nem is mulasztott el Prága gyakorta a Szentszék tudomására hozni. Az e megfontolásokból hozott római intézkedéseket – például az adminisztrátor kinevezését – Magyarországon ritkán fogadták megértéssel és legtöbbször a „huszita csehekkel szembeni meghunyászkodásnak” tartották a „hú katolikus magyarság” kárára.²⁷

„Az egymással szembenálló országok ellenséges érzülete sokkal élesebb és nagyobb annál, semhogy az állami hovatartozás tekintetében elválasztott részek változatlan együvé tartozásának teherpróbáját kibírná” – közölte XV. Benedek a magyar hercegprímással egy 1921-es audiencián, hozzátéve, hogy előbb-utóbb ha a határok nem változnak, kénytelen lesz engedni az új államok diszmembrációs sürgetésének, hiszen a hívek kára nélkül nem állhat sokáig ellen.²⁸ Határozottan ragaszkodott azonban Róma ahhoz – ez jelentette engedékenységének határát is –, hogy a Trianonhoz igazodó végleges rendezésre csak akkor hajlandó, ha előtte az anyagi kérdések kielégítő megoldást találnak. Borgongini bíboros 1923-ban római útja során közölte Benešsel, hogy az érsekség felvidéki részéből kialakított új egyházmegye felállításáról szó sem lehet, míg a lefoglalt javak egyházi céloknak vissza nem adatnak, s a javadalmasok kártalanítására sor nem került.²⁹ Ciriaci prágai nuncius 1927-ben hasonló szellemben tájékoztatta Barcza vatikáni követet, mely szerint Róma mint semleges hatalom, ha nem is részesítheti Magyarországot, amint megérdemelné, megkülönböztetett kedvező elbánásban, tudatában van annak, hogy Magyarországon nagy erkölcsi és anyagi támogatásban részesül az egyház, ezért Róma arról mindenképpen gondoskodni fog, hogy a magyar érdekek a legmesszebbmenő védelemben részesüljenek. „Jobb az egyháznak egy rossz provizórium mint egy rossz definitívum”, erősítette meg Gasparri államtitkár is a vagyonkérdés és a diszmembráció összefüggéseit illető szentszéki álláspontot.³⁰

Az egyházi perekre erős befolyással bíró vatikáni–csehszlovák kapcsolatok a húszas évek vége felé úgy tűnt elindulnak a javulás útján. 1927-ben ún. *modus vivendi* megegyezést kötöttek, amely a kölcsönös ratifikálás után 1928. február 2-án lépett érvénybe. A kétségtelenül jelentős dokumentum célja a felek viszonyának normalizálása volt, amely csak a fennálló legproblematikusabb kérdések, így a püspöki kinevezések, a szelt egyházmegyék kormányzatának és vagyonügyeinek rendezésén keresztül történhetett. Az egyezmény pontjai e kérdéseket szabályozták, melyek közül számunkra az I. és II. cikkely tartalma a fontos, a továbbiak a vitatott birtokok szempontjából nem bírtak jelentőséggel.

Az I. cikkely kimondta, hogy a csehszlovák állam területének egyetlen darabja sem lehet az állam határain kívül székelő főpásztor joghatósága alatt, valamint egyetlen csehszlovák egyházmegye területe sem terjedhet az állam határain túl. A szerződő feleknek – található tovább e pontban – majd tárgyalnia kell ennek az elvnek gyakorlati kivitelezéséről, az egyházmegyék új körülírásáról és javadalmazásáról.³¹

A Csehszlovákiában Trianon egyházi elismeréseként jellemzett dokumentumot a per folyamán Prága a magyar egyház kormányzati, sőt vagyoni jogfosztásaként értelmezte. Álláspontjukat periratukban is megfogalmazták, melyből a meglehetősen „jogásziatlan” érvelés lényegét érdemes szó szerint közölni: „Államunk és a pápai Szentszék között létesült *modus vivendi* szerint az esztergomi egyházi javak Szlo-

venszkon elvesztették saját egyéni magánjogi természetüket úgy, hogy megszűntek egyes külföldi egyházi intézmények tulajdonát képezni – dacára annak, hogy ezen intézmények nevét viselik – és a csehszlovák állam tulajdonává váltak, amiből a *modus vivendi* I. cikke alapján a Vatikánnal megkötendő egyezmény, és az új egyházmegyei delimitáció után lesznek dotálva a csehszlovák egyházmegyéék. Az összes kooperáló hivatalok nézete szerint lehetetlen, hogy mi a Magyarországon székelő valamely egyházi intézménynek megfizessünk valamit, ami a *modus vivendi* egyezmény fenti magyarázata szerint többé nem tulajdona, miután mindez a csehszlovák állam tulajdonává vált.³²

Magyar részről az egyházi vagyon *modus vivendi* alapján történő állami tulajdonba kerülését határozottan cáfolták, és óvtak attól is, hogy a *modus vivendit* az egyházkormányzati diszmembrációval valaki netán összekeverje. Hangsúlyozták, hogy a *modus vivendi* gyakorlati változást a magyar–csehszlovák egyházi vita kérdésében nem hozott. Az egyezmény az új egyházkormányzat tekintetében az államhatárokhoz igazodó területi elv következetes megvalósításának csupán az alapelvét mondta ki, s ez a szigorúan elvi jelentőségű deklaráció nem tartalmaz semminemű jogfosztást a magyar egyházzal szemben. Csupán azt fekteti le, hogy ezen elv alapján az új határ által kettéosztott egyházmegyéék egy későbbi időpontban átszervezendők, és ekkor sor kerülhet arra, hogy a magyar javadalmak vagyonából egy rész az új egyházmegyéék részére kiszakíttassék. A Szentszék a *modus vivendivel* csak tudomásul vette az 1919 óta fennálló állapotokat, s lefektette, hogy az egyházmegyéék új határainak meghúzását, valamint azok anyagi ellátásának biztosítását, tehát a vagyon elosztását tárgyalásos megegyezés útján tartja keresztülvihetőnek. Mindezekből következően természetes, hogy amíg a lefektetett elv megvalósítására sor nem kerül, az érsekség egysége és a javadalmak jogai érintetlenül maradnak.³³

A cikkelyt illetően Róma álláspontja is ezt a felfogást támasztotta alá. A prágai nuncius informálta a cseh kormányt, hogy Róma szerint először a birtokügyet kell rendezni, és a földek egyháznak – természetesen nem okvetlenül a magyarnak – való kiszolgáltatása után lehet csak szó a *modus vivendi* elvi jelentőségű I. cikkelynek gyakorlati végrehajtásáról. A Vatikán még 1933-ban is ehhez ragaszkodott, amikor Pacelli bíbornok államtitkár levélben nyugtatta meg Serédi prímást, hogy a diszmembráció feltételeként továbbra is a birtokok ügyének magyar szempontból is megfelelő rendezését követelik.³⁴

A *modus vivendi* II. cikke sem tartalmazott olyat, ami a javadalmak jogi helyzetére kihatással lett volna. A birtokigazgatás szervezetében hozott csupán változást, mivel a zárlat alatt álló egyházi javak a szlovenszlovák püspöki kar felügyelete alatt álló újonnan létrehozott bizottság ellenőrzése alá kerültek. Létrejött az ún. Správna komisia (Intéző Bizottság), melynek elnöke a szepesi püspök Ján Vojtaššák lett, tagjai pedig szintén egyházi személyek voltak. A tényleges kezelés azonban maradt a Likvidációs Bizottság – 1922-ben erre a névre keresztelték át a Központi Igazgatóságot – kezén, amely szervezetileg alárendelődött az Intéző Bizottságnak. A köztük levő kapcsolatot úgy határozták meg, hogy a Likvidációs Bizottság kezeli a vagyont, az Intéző Bizottság pedig úgymond felügyeli a kezelést.³⁵ Az egyházi fórumnak volt is bizonyos beleszólása a jövedelmek elosztásába, és intézkedhetett azokban a kérdésekben, ahol egyházhatósági jóváhagyásra volt szükség. Gyakorlatilag inkább csak arról volt szó, hogy a zárlatot vezető szervet mintegy megfejelték egy

hatáskörében meglehetősen leszűkített újabb bizottsággal, így adva – Lepold prelátus szerint – „bizonyos egyházas, legális külszint a rendszernek”. A kanonok hoztátette még: „Ez az állapot a prágai kormánynak igen megfelel, mert egyrészt így kezében tartja a vagyont, s a vagyonon keresztül azokat az egyházi férfiakat is akik abból a dotáció útján participálnak”.³⁶

A II. cikkely illetően értékelésével a magyar külügyminisztérium véleménye is összhangban volt, melyet Hory András tolmácsolt Barcza vatikáni követnek. Eszerint Csehszlovákia kényszerítő nyomása mellett a Szentszék egy olyan ideiglenes megoldást keresett, amely megmenti azt az elvet, hogy az egyházi birtokokat egyháziak kezeljék, és legalább látszólag megszűnjék az a helyzet, hogy az államhatalom minden jog ellenére a saját kezében tartja az egyházi birtokokat.³⁷

A modus vivendi II. cikkének célja Róma részéről tehát az volt, hogy mérsékelje a zárolt birtokok kezelésének 1919 óta fennálló jogtalan módját, és hogy a javak az átmeneti időben a végleges felosztásig is egy egyházi személyekből álló organizáció által ellenőriztessenek. A szepesi püspöknek erre irányuló erőfeszítései azonban lényegében eredménytelenek maradtak, melyet az is bizonyít, hogy a birtokok terhére felvett adósságok egyre növekedtek, és a harmincas évek közepére elérték az 50 millió cseh koronát. A magyar vatikáni követ frappáns megjegyzése szerint ha ez így folytatódhat tovább, a modus vivendit inkább modus moriendinek lehet majd nevezni.³⁸

Barcza egy 1928-as jelentésében a modus vivendi hágai perre való kihatásáról értekezett. Rámutatott, hogy Csehszlovákia úgy igyekezett megfogalmazni az egyezményt, hogy annak olyan értelmezést is adhassanak, amely lehetővé teszi nekik, hogy a perek során a Szentszék mögé rejtőzzenek. Barcza szerint Prága a modus vivendit Rómának a helyzetbe való belenyugvásaként értelmezi, és azt a perek elnyomására próbálja felhasználni, vagyis célja, hogy az egyházi érdekeket magával az egyházzal veresse meg a rá nézve veszélyes döntőbírótság előtt. „Ez a taktikázás mindenesetre – tartalmazza a jelentés – az Egyházzal szemben való ügyeskedésük bámulatos eredménye, amit az is elősegített, hogy a tárgyalások idején nem volt magyar prímás (Csernoch János 1927 július 25-én meghalt – R.K.), aki a Szentszékkel a félrevezetésre figyelmeztette volna. Pedig a per az egyetlen védelmi fegyver, amit úgy is próbálnak kiütni a kezünkből, hogy egyre határozottabban követelik Rómától, hogy kényszerítse a prímást a perek visszavonására.”³⁹

A párizsi egyezmények és a peren kívüli megegyezési tárgyalások

A 250. cikk alapján indított perek kapcsán újabb mérföldkönek az 1930-as párizsi egyezmények számítanak. Megszületésük előzménye az 1929-ben Hágában megtartott konferencia volt, ahol Németországnak a háborúból következő, még nem rendezett kötelezettségeit kívánták a Young-terv alapján véglegesen rendezni. Felmerült itt, hogy ezzel együtt Magyarország és az utódállamok közti elszámolási kötelezettségek tisztázása is kívánatos lenne, ezért a magyar jóvátétel kérdése a következő konferencián Párizsban már a témakörök között szerepelt. A párizsi konferencián a magyar jóvátételi fizetések kérdését összekapcsolták az évek óta húzódó vagyon – elsősorban optáns – perekkel, így az 1930. április 28-án aláírt egyezmények az optáns perek rendezését is tartalmazták. A II. és III. számú egyezmény alapján egy jo-

gi személy jellegével bíró agráralapot, az A alapot, illetve egy külön B alapot létesítettek, és a vegyes döntőbíróságok előtt alperesként szereplő Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia helyét az A alap foglalta el. Az alap tőkáját 219,5 millió aranykoronában állapították meg, melynek feltöltésére a nagyhatalmak felajánlották a jóvátételi fizetésekből még nekik járó évi részleteket, ezenkívül bizonyos önkéntes évi befizetést is ígértek, a földreformot végrehajtó államok pedig kötelezték magukat, hogy a saját állampolgáraiknak járó kártalanításnak megfelelő összeget évi átalaný alakjában befizetik az alapba. Az igények kielégítésének mechanizmusát az egyezmények úgy képzelték el, hogy először záros határidőn belül le kell folytatni az összes vagyonpert, és csak a teljes ítéleti összeg ismeretében kerülhet sor az alapokból a pernyerteseknek járó kifizetésre.

Ez a megoldási mód a hágái perek legnagyobb részét érintette, de nem vonatkoztatták az egyházi perekre. Az agráralapra nem szállt át minden jogvita, bizonyos ingatlanok helyzetét és ügyének rendezését, „csak speciális intézkedések során megoldható”-nak mondták ki. Ilyen ingatlanok voltak az egyházi javadalmak Csehszlovákiában és egyes magyar állampolgárságú főhercegeknek mind a három kisan-tant állam területén fekvő birtokai. Az egyházi ingatlanok tekintetében Magyarország és Csehszlovákia között a konferencián tárgyalás indult meg, melyek végeztével kölcsönösen kimondták, hogy az egyházi perek nem kerülnek át az agráralapra, még akkor sem, ha a birtokokon agrárreform címén is történtek volna az intézkedések. Az esetleg jövőben indítandó hasonló perek sem az agráralap, hanem ugyanúgy mint eddig az illető állam ellen indíthatók (Sebestyén 1931). A perek tehát továbbra is a csehszlovák állam mint alperes ellen folytak, és mindkét érdekelt fél fenntartotta eddigi álláspontját is, az alperes részéről, hogy az egyházi vagyon állami vagyon lett, a felperes részéről pedig, hogy ez a vélekedés teljes mértékben alaptalan és jogellenes.

A II. párizsi egyezménynek azonban volt három olyan pontja, melyek az egyházi pereket is érintették. A IX. cikk a magyar, illetve román, csehszlovák és jugoszláv viszonylatban működő döntőbíróságok szervezetét módosította. A döntőbíróságok mindaddig a trianoni békeszerződés 239. cikkének értelmében három tagból álltak, egy-egy bírót az érdekelt államok küldtek, míg a harmadikat, a bíróság elnökét a felek kormányai közös megegyezéssel választották valamelyik semleges állam bírói közül. A magyar–csehszlovák vegyes döntőbíróság tíz évvel ezelőtti megalakulásakor elnöknek Henry Schreiber svájci bírót, államának volt stockholmi nagykövetét kérték fel, míg a nemzeti bíró magyar részről Balázs Károly, majd Szladits Károly a Pázmány Egyetem professzorai, cseh részről Václav Hora prágai egyetemi tanár volt. A háromtagú bíróság szótöbbséggel hozta határozatait, így a döntés tulajdonképpen a semleges bíró kezébe volt letéve. Személyének így óriási fontossága volt, ami miatt kiválasztásában az államok közti megegyezés nem volt mindig egyszerű. A magyar–csehszlovák fórum elnökének kijelölése ebben kivételt képezett, mivel a korábban vele együtt Stockholmban szolgáló Radimsky cseh és Bornemisza Gyula magyar követ egyaránt ajánlotta őt kormányának. A perek tétjét és rangját bizonyította, hogy a felek, illetve az államok nagyhírű nemzetközi jogászok sorát kérték fel nemzeti bíróikon kívül a perbeli képviselőre. Magyar szolgálatba került Ervin Löwenfeld berlini, Wien-Claudi prágai ügyvéd, Gilbert Gidel a párizsi egyetem alkotmányjogi tanára, René Brunet a caeni egyetem volt jogtanára, párizsi ügyvéd, valamint Joseph

Barthélemy, aki a párizsi egyetem nemzetközi és közigazgatási jogi professzora, illetve a francia kormány hivatalos jogi szakértője volt a Nemzetek Szövetségénél (Jambrekovich 1929:343). Az ügyvédek mellett az érdekelt államok kormány megbízottja állt, Magyarország esetében Gajzágó László, csehszlovák részről pedig Antonin Hobza a prágai egyetem nemzetközi jogi tanára, akik a szakértői kart irányították, látták el rendszeresen információkkal. Az esztergomi felperesek a helyi viszonyokban eligazodó, csehszlovák illetőségű ügyvédet is alkalmaztak ottani képviselőikre, információszerzésre és a hatóságokkal való kapcsolattartásra. 1923-ig Eisler Norbert prágai, majd Gyuriss Emil pozsonyi ügyvéd állt Esztergom szolgálatában.

A párizsi egyezmények szóban forgó IX. cikke az elnök felelősségét csökkentő, és az ítéletek jogbiztonságát növelő intézkedésként a döntőbíróóságok taglétszámát két új bíróval növelte meg, így a magyar csehszlovák bíróság Van Heeckeren holland és Alvarez chilei bíró személyével bővült.

A X. cikk szintén a jogbiztonságot emelve a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróságot fellebbezési jogkörrel ruházta fel, mivel eddig a döntőbíróóságok felett nem állt fellebbezési fórum.

A XI. cikk – amely már nem szervezeti szabályváltozást tartalmazott – látszott az ügyben a legnagyobb előrelépésnek. Itt a peres feleknek az egymás közti tárgyalások felvételét ajánlották, perenkívüli megegyezés céljából az összes vitás ügyekben. Az egyezmény e pontja kimondta azt is, hogy az egyezségkötések megkönnyítése céljából a döntőbíróóságok 1930. október 20-ig semmilyen peres ügyben nem ítéhetnek és minden eljárási határidőt eddig a napig meghosszabbítanak (Sebestyén 1931:72).

A hercegprímás a párizsi egyezmények perenkívüli megállapodásra buzdító részeit, a Szentszék hasonló akaratának és a vagyonügyet jellemző mozdulatlan-ságnak ismeretében a tárgyalásokat most már parancsoló szükségszerűségként fogta fel. A vele egyetértő káptalana is ebben a szellemben tett nyilatkozatot 1930 során: „A perek természetéhez tartozik az egyezkedés. Azon reményben, hogy a káptalan által elszenvedett injuriák ki fognak reparáltak, az alulírt káptalan is kifejezi békeszeretét és készségét, hogy hajlandó békés és perenkívüli egyezségben az összes múlt és jövő vitás kérdést kiegyenlíteni, természetesen a folyamatban lévő per leállítása nélkül és minden praejudicium kizárásával, illetve minden zár és földreform elleni kifogás fenntartásával.”⁴⁰ Esztergom kinyilvánította ezzel tárgyalási hajlandóságát, de a megbeszéléseket nem közvetlenül az alperessel, a csehszlovák kormány képviselőivel képzelte el, hanem az 1923-as prágai tárgyalásokon meghatározott úton járva a rendezési folyamatot a két érdekelt egyház megegyezésével szerette volna kezdeni. Az alperes ez elé akadályokat nem gördített, így a püspöki karok között hamarosan tárgyalások kezdődtek.

A Róma részéről is régóta szorgalmazott megoldási mód jutott el ezzel gyakorlati fázisához. A Szentszék kezdettől a párbeszéd és megértés irányába próbálta terelni a szembenálló feleket, amiről tanúskodik XV. Benedek pápa 1921-es levele is, melyet a Magyar Püspöki Karnak intézett azzal a felszólítással, hogy ne törekedjenek a főpapok mindenáron az eddigi állapotok fenntartására, és főként ne az elcsatolt részekben lévő anyagi javaik maradéktalan megtartására.⁴¹ A húszas évek közepére Róma türelmetlenebbé vált, mivel a Kúriából egyre inkább úgy látszott, hogy a vagyon körüli huzavona célja magyar részről szinte csak a diszmembráció késlelte-

tése volt. Egyes bíborosok környezetéből olyan hangok is hallatszottak, hogy Róma a felek közti megegyezés nélkül önhatalmúlag is döntené, ha az a magyar fél vonatkozásán múlna, sőt kósza hírek szerint már Csernoch primás lemondását fontolgatták annak hajthatatlan magatartása miatt.⁴² Ez a veszély ha igazából nem is fenyegetett, az a lehetőség mindenestre fennállt, hogy az egyházak közti tárgyalások elmulasztása esetén Róma döntené fog a diszmembrációról, kész tények elé állítva ezzel Esztergomot.

Ösztönzőleg hatott a tárgyalások felvételére az az egyre fenyegetőbb probléma is, hogy ha az időt húzzák, a vagyonból előbb-utóbb nem marad semmi. A lefoglalt egyházi birtokokon ugyanis, bár az arisztokrata földekhez képest lassúbb ütemben, de folyamatban volt a parcellázás, így a lefoglalást követő bő tíz évben az állomány alaposan megcsappant. A kezelést irányító bizottság kimutatása alapján a felperes javadalmak földreform általi vesztesége 1919 és 1933 között a következő volt:

2. táblázat. A perben érdekelt egyházi intézmények területi veszteségei

	1919	1933
Esztergomi érsekség	51 315 kh	34 019 kh
Esztergomi káptalan	30 987 kh	22 894 kh
Esztergomi Szeminárium	5 112 kh	2 339 kh
Központi Papnevelde	566 kh	381 kh
Bencés rend	4 226 kh	4 226 kh
Győri káptalan	255 kh	247 kh
Csornai premontrei rend	300 kh	Eladva ⁴³

Esztergom veszteségei mindenképpen súlyosak voltak – hiszen a földreform során kiosztott javak már nem lehettek az egyházak közti felosztás tárgyai –, de a parcellázás folyamata ellenére a csehszlovák kormánynak nem volt célja belátható időn belül a lefoglalt javadalmak teljes felszámolása. A parcellázás megfelelt a Róma és Esztergom felé való nyomásgyakorlás eszközének, valamint a földigénylők bizonyos mértékű kielégítésének, viszont arra is ügyeltek, hogy az új szlovákiai egyházmegye ne maradjon majd megfelelő javadalom nélkül. Ez a megfontolás a Likvidációs Bizottság egy 1933-as fogalmazványában is tetten érhető: „A földreform végrehajtására az esztergomi birtokokon rendkívüli figyelem fordítatik, és mindezt csak tárgyilagos szempontok vezérik. Arra való tekintettel, hogy az államnak a modus vivendi keresztülvitelével eminens érdekei vannak, a földreform további végrehajtásánál ügyelni kell arra, hogy a tervezett egyházmegyei delimitáció és dotáció ne legyen főlegesen terhelve vagy végleg szándékosan lehetetlenné téve, míg másrésről a modus vivendi keresztülvitelénél a delimitációval és dotációval nem szabad a földreform rendes végrehajtását ellehetetleníteni.”⁴⁴

A parcellázás miatti aggodalom mellett a birtokokon folyó állami gazdálkodás minősége is kritikát váltott ki, mind a magyar, mind a vagyonra szintén számot tartó szlovák egyház részéről. Hajdú István, volt érseki jószágkormányzó adatai alapján siralmas gazdasági eredményeket produkáltak. A jövedelem háromszor–négyeszer kisebb volt évente az 1919 előttihez képest, ami olyan alacsony összeget jelentett, hogy ha reális áron bérbe adták volna, az is többet hoz a konyhára.⁴⁵ Sidor néppárti parlamenti képviselő szerint pedig mindenki meggazdagodni akart csak a földön, aki az adminisztrációjában valami szerephez jutott, elsősorban bérlet formájá-

ban. A földek felét a bizottság bérbe adta, és a bérbevevők többnyire maguk a bizottsági tagok vagy hozzájuk közel állók voltak. Mindezt nevetségesen alacsony összegekért tették, majd a jövőre nem gondoló, birtokokat kizsákmányoló gazdálkodást folytattak rajtuk. Főleg az erdőbirtokoknál volt ez tette nérmű. A birtokokat hatalmas kölcsönökkel is megterheltek.⁴⁶

A korszak mindkét esztergomi érseke tisztában volt az időhúzás veszélyeivel, és azt is jól tudták, hogy az egyházmegyei integritás megőrzésére és a teljes vagyon visszaszerzésére irányuló törekvés sem tartható hosszútávon az államhatár változása nélkül. A „menteni a menthetőt” érdekében ezért Csernoch prímás már a húszas években, jóval a párizsi egyezmények előtt egy felosztási tervet készített, belátva, hogy ha az egyházmegyének és a híveknek egy része átkerült, akkor a vagyon egy részéről is kénytelen lesz lemondani. A felosztási kulcs meghatározása vált így lényeges kérdéssé. A szlovák püspöki kar kiküldöttjeivel folytatott tárgyalásokon is képviselt tervezete abból a megfontolásból indult ki, hogy az esztergomi birtokokra vonatkozó esetleges megállapodás kihatással lesz a többi szomszédal folytatott egyházi birtokvitára is. Ügyelni kellett ezért arra, hogy a román, jugoszláv, osztrák viszonylatokban folytatandó esetleges tárgyalásokat ne befolyásolja a meg egyezés magyar szempontból hátrányosan. Az egyházi törvénykönyv 1500. kánonja az egyházi javadalmaknak a hívek számaránya szerinti arányos megosztását írta elő, ezért a tervezet ennek alapján történő számításai kimutatták, hogy az egyes országok relációjában és összesítve mit nyerhet, mit veszíthet a magyar katolikus egyház. Az 1500. kánon szerint Csehszlovákiával szemben Magyarország javadalmainak követelése a zárolt birtokokból 38 134 kat. hold lehet, amiből 32 000 kat. hold a három esztergomi javadalmas, 255 kat. hold a Győri káptalan, 1455 a ciszterciek, 2000 a bencések követelése, illetve Rozsnyótól járna 1600, Eperjestől 150 kat. hold. Magyarországot ugyanakkor azonban veszteség is érné e relációban Szepes és Kassa itteni birtokai miatt, mégpedig körülbelül 10 000 kat. hold. A mérleg Magyarország javára billen el, a nyereség 27 000 kat. hold lenne.

A dokumentum szerint román viszonylatban a követelés lehet 102 200 kat. hold, veszteségként 20 000 kat. hold mutatkozna, így itt is nyereséget könyvelhetnének el, 82 200 kat. holddal. Jugoszláv és osztrák viszonylatban viszont a lakosságárány alapján követelést nem állíthatnának fel, sőt a veszteség a jugoszlávokkal szemben 34 300 kat. hold, az osztrákokkal szemben pedig 5 500 kat. hold lenne.

Összesítve valamennyi viszonylatot, Magyarország nyeresége 70 029 hold volna, ami viszont a tervezet szerint nem jelentene igazi nyereséget, mert a földreformtörvények értelmében Csehszlovákiában és Romániában megállapítanának rajtuk egy potom váltságösszeget, és a javadalmasoknak csak ezen a nyomott áron szabadna azokat eladni. Ebből következően valódi értékének csak a felét kapnák meg, ami miatt komolyan kell venni a követelések felállításánál a kánonok további előírásait is, melyek tartalmazzák, hogy a számarány mellett figyelembe kell venni a birtokok eredetét, az ősi székek előjogait és az alapító szándékát. Főleg az utóbbi jelentett érvelési alapot, hiszen sok birtokot azért kapott például az esztergomi érsek, mert ő az ország prímása, és legyen miből fedeznie a magas állással járó kiadásait, a központi nagy intézményeket. Léteztek az ún. koronázási donációk is, melyeket az uralkodók ajándékoztak megkoronázásuk után a prímásnak, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy e magas tiszt méltó megjelenítésére fordítsa. „Ezek – írja a terve-

zet – mivel a primást nem, csak az egyházmegyét lehet megosztani, nem kerülhetnek felosztásra. A diszmembrációra tekintettel a vagyonnak csak egy része kerülhet az új egyházmegye birtokába, de csak annyi, amennyire fenntartása érdekében szükség van. Még ez is nagy engedmény, hiszen nem a mi kötelességünk az új egyházmegyék dotálása saját vagyonunkból.”⁴⁷ Mindezeket figyelembevéve a tervezet az érsekség birtokainak 50%-ra, a káptalan birtokainak 80%-ra⁴⁸ és a szeminárium birtokának 50%-ra tartott igényt, ami összesítve a 32 000 kat. hold helyett 50 000 kat. holdat jelentett. Ehhez még a kártérítési követelés is csatlakozott. A Csernoch-féle felosztási javaslatot Bethlen miniszterelnökkel és Klebelsberg kultuszminiszterrel Lepold Antal prelátus ismertette 1926. március 31-én, akik a tervezethez beleegyezésüket adták.⁴⁹

Csernoch János halála után Serédi primás átvette elődje perét és követeléseit, és hosszú kúriai tartózkodásából adódó befolyásos kapcsolatait megpróbálta minél hatékonyabban kihasználni. 1928. május elején egy országos nemzeti zarándoklat élén látogatott Rómába, ahol felkereste a barátjának számító Gasparri államtitkárt, akivel hosszas beszélgetést folytatott a *modus vivendi* végrehajtásával kapcsolatban. Előadta nézetét, hogy az államhatárok és az általuk szelt egyházmegyék határának gyakorlati összeegyeztetését időszerűtlennek tartja, mivel a trianoni határok revíziójának gondolata egyre inkább tért hódít a világban. Ha erre mégis sor kerülne, akkor szerinte a vagyoneelosztásnál az egész egyház érdeke is azt kívánja, hogy lehetőleg minél több birtok maradjon meg Esztergom tulajdonában, mert ebben az esetben minden garancia megvan arra nézve, hogy ezen vagyon meg fog őriztetni rendeltetésének, míg ha a birtokok szlovák egyházi tulajdonba mennének át, ezen biztosíték már fenn nem állna, azokat állandóan a földreform veszélye fenyegetné. Serédi még hozzátette ehhez, hogy ha a dolgok így mennek tovább, akkor ő hamarosan fizetéképtelen lesz. Sem Gasparri, sem a primást szintén meghallgató XI. Pius nem vitatta a magyar követelés jogosságát, de a pápa panaszkodva jegyezte meg – épp a *modus vivendi* megkötése után –, hogy a csehekkel nem lehet boldogulni, és, hogy „Beneš rosszabb mint a bolsevikok”.⁵⁰

1932-ben Serédi egy új, kifejezetten az érseki javadalomra vonatkozó tervezetben pontosította a Csernoch-féle elképzeléseket. Szerinte nem a holdnagyságot kell a megosztás alapjául választani, hanem a kataszteri aranykorona értéket. Ha a holdnagyságot osztanák meg ugyanis a kánonok alapján arányosan, akkor a Magyarországon maradt érsekségi birtokok beszámítása miatt a magyar egyház igazságtalanul rosszul járna, hiszen ezek a földek jóval gyengébb minőségűek. Serédi adatai szerint 1918 őszén az érsekség birtokállaga 627 000 aranykorona volt, amiből megszállás alá került 479 000 aranykorona érték, míg megmaradt 148 000 aranykorona értékű magyarországi birtok. Így 165 000 aranykorona értékű föld jár Esztergomnak a túloldalról, melynek ezzel 313 000 aranykorona értékű földje lenne. Ezzel a számítással kijön az 1:1 arány, vagyis a Csernoch által az érseki vagyonra lefektetett 50%-os követelés.⁵¹

A birtokrendezést, a felosztási kulcs megállapítását célzóan a magyar és szlovák egyház képviselői számos tárgyalást folytattak, ahol a fenti tervezeteket is megvitatták. A párizsi egyezmények után sűrűbbé váló találkozók helyszíne többnyire a párkányi plébánia volt, ahol elsősorban a feleket képviselő ügyvédek, gazdasági szakemberek tárgyaltak, de nem egy példa volt rá, hogy megjelent az Esztergommal

szívélyes viszonyt ápoló Bubnics és Vojtaššák püspök is, míg a túloldalról Lepold, Drahos vagy Meszlényi preláthusok. Párkányt elsősorban azért választották ki helyszínül, mivel a sokszor bizalmas iratokkal, a kezelő hivatal gazdasági kimutatásai-val érkező szlovák delegációnak nem lett volna egyszerű feladat az átjutás a híd határállomásán.⁵² A felek egyetértettek abban, hogy a zárlat megszüntetését és a birtokok egyházi kézbe való visszajuttatását illetően érdekezonság áll fenn közöttük, más lényeges kérdésekben viszont a két egyház érdekeinek éles szembenállása volt tapasztalható. A diszmembráció és az új egyházmegye mihamarabbi létrehozása a szlovák püspöki kar többségének egyik elsődleges célja volt, és természetesen a vagyonból is minél nagyobb részt szerettek volna a szlovák egyház birtokában tudni. Nem zárkóztak azonban el a szóbeli tárgyalásokon Esztergom igényeinek bizonyos respektálásától.

A hivatalos választervezet viszont, melyet Ľudovít Szullo közgazdász dolgozott ki részleteiben, mind Csernoch mind Serédi elképzeléseivel szemben egyértelműen elutasító volt. A diszmembráció során felosztásra szánt érseki vagyonra vonatkozott ez a tervezet is, amely a lakosságárány figyelembevételét ugyan elfogadta, de az aranykorona érték helyett a holdnagyságot tekintette felosztási alapnak. Lényeges kérdés volt tehát, mennyi hívó él az egyik, illetve másik oldalon. A kormánytervezet a hívek számát Szlovákiában 1 000 000-ra tette a Csernoch és Serédi által feljegyzett 900 000 helyett, Magyarországon azonban alacsonyabban ítélte meg, 800 000 helyett 700 000-rel számolt. A számháborúnak az lett az értelme, hogy Szullo szerint ez alapján az egész érseki birtoktömegeből 50 000 kat. hold jár Szlovákiának, 37 000 Magyarországnak, vagyis szinte pontosan annyi, amennyi e javadalomból az országokhoz Trianonnal került. A felvidéki érseki javadalom további osztogatására tehát semmi szükség nincs.⁵³ „Aki ilyen örült propozíciót tesz, azzal többé szóba sem állok” – írta a tervezet szélére piros ceruzával a felháborodott Serédi prímás.

Ha tudomása volt róla, hasonlóan érezhetett Krofta csehszlovák külügyminiszternek egy 1933-as, cseh lapnak adott nyilatkozata kapcsán is, akinek véleménye szerint inkább Csehszlovákia volt károsultnak nevezhető. Kifejtette, hogy a szlovákiai egyházmegyéknél is jelentős birtokai vannak Magyarországon, sőt a Felvidékről számos értékes egyházi műtárgyat szállítottak az esztergomi kincstárba, melyet vissza kellene szolgáltatni eredeti helyére, ráadásul ha a birtokok lehetnek felosztás tárgyai, akkor az esztergomi Bibliotheca és Képtár arányos felosztására is szükség van a főegyházmegye és az új egyházmegye között. Mindenesetre a felvidéki birtokokból nem jár semmi a túloldalnak. Krofta szerint egyetlen megoldás a rekompenzáció lenne. A máskor finánciális kiegyenlítésként is emlegetett javaslat alapján mindkét ország, illetve egyház azt a birtokmennyiséget kapná meg, amely a túloldali egyházi javadalmas birtokaiból az ő területén fekszik, és ezután kölcsönösen felhagynának az egymással szembeni követelésekkel (*Lidové listy*, 1933. április 7.).

E megoldási javaslat alapján történő rendezés szerint tehát a szlovákiai egyházi intézmények magyarországi birtokai a magyar egyházra szálltak volna át, konkrétan a szepesi püspökségnek (1657 kat. hold), a kassai püspökségnek (6157 kat. hold), a szepesi káptalannak (1848 kat. hold) és a rozsnyói püspökségnek (414 kat. hold) vagyona. Ezek a birtokok a kiterjedés és érték szempontjából sem voltak hasonlíthatók a Szlovenszkon zárolt javadalmi birtokokhoz, hiszen csak valamivel több mint 10 000 holdat tettek ki, és aranykorona értékük is jóval alacsonyabb volt. Párvy

Sándor szepesi püspök 1919-es, és Balás Lajos rozsnyói püspök 1920-as halála után ezen egyházmegyéek magyarországi birtokait miniszteri biztos kezelte, míg a kassai püspök Fischer-Colbrie Ágoston 1925-ös haláláig közvetlenül irányíthatta javadalmait. Ettől kezdve a magyar kormány Kassa esetében is a másik két püspökséghez hasonló metódust alkalmazta. A szepesi, illetve kassai és rozsnyói vagyon kezelése között egyedül az volt a különbség, hogy a szepesi püspökség jövedelmeit teljes egészükben tartalékolták, míg a másik két esetben a püspökségek magyarországi részeinek céljaira folyósították, hiszen a szepesi püspökségnek nem volt területrésze Magyarországon, míg a kassait és a rozsnyóit szelte a trianoni határ. A káptalanok azonban továbbra is maguk kezelték birtokaikat, és 1932. október 1-jéig szabadon rendelkeztek a jövedelmek felett. A harmincas évek elején merült fel komoly formában az a gondolat, hogy a károsult esztergomi javadalmasok valami módon kárpótolják magukat a szlovákiai egyház ittmaradt birtokainak terhére. Az elképzelés alakult ki, hogy a kormány zár alá veszi az összes itteni birtokaikat és a jövedelmeket kiszolgáltatja a hercegprímásnak. Hogy a zárlat ne legyen ugyanolyan önkényes aktus, amelyet a csehszlovák kormány hajtott végre, a hercegprímás tervet a Szentszéknél előadta és annak hozzájárulását is elnyerte. Különbség volt az is, hogy a jövedelmeket nem az államhatalom sajátította ki saját céljaira, hanem a prímás kezéhez juttatta, aki hivatalosan értesítette az átvételről a szlovákiai javadalmasokat, és felhatalmazta őket, hogy ugyanolyan összeget felvehessenek – ha tudnak – a prímácia szlovákiai birtokainak terhére. A zárlatot 1932. október 1-jén kezdődő hatállyal foganatosították.⁵⁴

A csehszlovák fél a magyar felosztási terveket, a magyar oldal pedig a rekompenzációs elképzelést tartotta méltánytalannak, így az álláspontok közti éles ellentétek miatt az egyezkedési tárgyalások 1933-ra végleg megfeneklettek, peren kívüli megegyezésre soha nem került sor. A kudarc miatt az egyházi birtokügyben Hága újra – sőt minden eddiginél – hangsúlyosabb tényezővé vált.

A felosztási kulcsot illető magyar javaslatok elutasítása mellett azonban a kártalanítási igénynek bizonyos mértékig való indokoltságát a csehszlovák kormány nem tagadta. 1926-ra született meg az az elhatározás Prágában, hogy ún. kárpótlási előleget folyósítson a kényszerkezelést végző bizottság. 1926 decemberétől 1928-ig így összesen 23 millió csehszlovák koronát folyósítottak, ebből 7 milliót a prímásnak, 16 milliót a főkáptalannak.⁵⁵ Ez az előleg a 14%-át jelentette az Esztergom által követelt 163 milliós kártalanításnak. További átutalások a későbbiekben már nem történtek, ami megerősítette azt a magyar vélekedést, hogy a kifizetés fő motivációja a modus vivendi megszületésének elősegítése volt. A gesztusnak köszönhetően valóban kedvezőbb légkör teremtődött Prága számára a Vatikánnal folytatott tárgyalásokon, így az egyezmény megszületésében minden bizonnyal a kifizetésnek is szerepe volt.

A hatásköri ítélet

A peren kívüli egyezséget célzó egyházi megbeszélések kudarcát követően a perindítás után bő tíz évvel, az 1934-es év végére meghozta az első bírósági tárgyalást az esztergomi perekben. Eddig az időpontig eredményt a Csehszlovákiában zárolt birtokkal rendelkező, agráralaphoz nem tartozó felperes intézmények közül csupán a

Pázmány Péter Tudományegyetemnek sikerült elérnie. A vegyes döntőbíróóság előtt már korábban pernyertes egyetemnek 1933 decemberében a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróóság jogerős döntéssel a 16 000 kat. hold kiterjedésű felvidéki földbirto­kát ítélte vissza. Ez a pozitív precedens megerősítette a reményt az egyházi felperesekben is.

1934. május 24-én kezdődött az említett tárgyalás, mely az alperes részéről emelt hatásköri kifogás folytán a bíróság illetékességének kérdését volt hivatva eldönteni az egyházi perekben. A hatásköri kifogást Csehszlovákia azzal indokolta, hogy e perek nem vonhatók a 250. cikk hatálya alá, mivel a felperes egyházi javadalmasok katolikus jellegük miatt egyetemes intézményeknek számítanak. Éppen ezért nem tekinthetők magyar „állampolgárok”-nak, és így a békeszerződésben a magyar állampolgárok számára biztosított jogokkal sem élhetnek, nem fordulhatnak az ügyükben illetéktelen nemzetközi bírósághoz. Koukal cseh bíró a május 26-ig tartó ülés­szak során a fenti eszmefuttatással együtt a tulajdonlással kapcsolatos csehszlovák álláspontot is kifejtette, mely szerint a katolikus egyháznak egy bizonyos államterület határai közé szorított része tekinthető annak a jogi személynek, amely az egyházi vagyonokat birtokolja, így ebben az esetben a vitatott javak tulajdonosi jogai a világháború után átkerültek a csehszlovák katolikus egyház kezébe. A cseh bíró szerint ezt az álláspontot az a tény is megerősíti, hogy a századok során, elsősorban a középkorban az adományozások számtalan esetben történtek úgy, hogy az adományozók ajándékukat Krisztusnak, Szűz Máriának vagy bizonyos szenteknek ajánlották fel, tehát nem egy konkrét egyházi intézmény került megnevezésre az adományozás során.⁵⁶

A cseh bíró perbeszédére Gajzágó kormánybiztos és Meszlényi Zoltán esztergomi kanonok reagált, akik megpróbálták bizonyítani az érvelés egyházi és világi joggal is szembenálló voltát. Meszlényi Zoltán a kánonjog elemzésén alapuló fejtegetésében rámutatott, hogy az egyházban a jogi személyek egész sora – püspökségek, érsekségek, káptalanok, szemináriumok stb. – található, de mint jogi személy nem létezik sem magyar, sem csehszlovák egyház. Isten, Jézus Krisztus vagy a szentek pedig különösen nem lehetnek egyházi javak tulajdonosai, mivel birtokosnak azokat a partikuláris egyházi intézményeket kell tekinteni, melyek szükségleteit a vagyonok hivatva vannak szolgálni. Az egyházi törvénykönyv 1499. kánonja mondja ki teljesen világosan ezt a tételt. Meszlényi szerint az elvont megfogalmazás különben is csak az adományok egy részére volt jellemző, a donációs levelek többségében világosan meg van jelölve a jogalany, mely hivatott a vagyon birtoklására. A lényegét tekintve tehát az egyetemes egyház vagy egyes országok katolikus egyházai semmiképpen sem tekinthetők jogi személynek, jogalanynak, mely tulajdonjoggal bírhat.⁵⁷

Gajzágó a józan észre apellálva csupán annyit tett hozzá, hogy aki kíváncsi az egyházi vagyon tulajdonosára, annak nincs más dolga, minthogy fellapozza a telek­könyveket, ahol ez világosan szerepel.⁵⁸

Itt érdemes megjegyezni azt, hogy a tételes jogból kiinduló csehszlovák bírósá­gok sem látszottak respektálni kormányuk álláspontját. Több példa is van arra a kor­szakból, hogy a bíróságok továbbra is az eredeti esztergomi javadalmasokat tekin­gették a fekvőségek jogos tulajdonosának. Az egyik kerületi bíróság ebből követke­ző, 1933. júliusi ítélete már szinte komikusnak hatott. Az ügy abból adódott, hogy bizonyos hitelezők beperelték a szetei katolikus egyházat, s a hitelezőknek megítélt

összeget azoknak kellett megfizetni, akiktől a szetei egyház az anyagi erőforrásait kapta, többek között az esztergomi érseknek, akinek ott birtokai voltak. Így a telekkönyv szerinti tulajdonos Serédi Jusztinián hercegprímás, esztergomi lakos, fizetési felszólítást kapott 7655 csehszlovák korona befizetésére, holott a birtokok már régen nem az ő, hanem az állami bizottság kezelésében voltak.⁵⁹ A birtokok eladása is éppen ezért ütközött nehézségekbe, mert a bíróságok az áttelekkönyvezésüket megtagadták, miután a telekkönyvi tulajdonos, az esztergomi érsek nem adta beleegyezését. A kezelést folytató bizottság a harmincas évek közepéig több mint 7000 hektárt adott el az érsek vagyonából, legtöbb esetben igen alacsony áron. A vevők kifizették a birtokok árát, átvették a földeket, de még tíz év után sem kapták meg a tulajdonjog telekkönyvi feljegyzését, melyből rájuk nézve nagy nehézségek adódtak.⁶⁰

A peres felek álláspontjának mérlegelése után a döntőbíróság 1934. június 5-én határozatot hozott, melyben kimondta, hogy a hatáskör tekintetében az ügy érdemi részével együtt fog döntené. Mindez a felpereseknek kedvezett, hiszen az érdemi tárgyalás megnyitásának lehetőségét foglalta magába. A határozat további pontjai más lényeges kérdéseket tisztázva kimondták, hogy a felperesek magyar állampolgárok, így az erre irányuló kifogást végleg kiküszöbölték, továbbá megállapították, hogy a békeszerződés nem disztingvál a felperesek között aszerint, hogy azok egyházi jellegű személyek-e vagy sem (*Magyar Pénzügy*, 1934. október 31.).

A magyar sajtó a határozatot óriási sikerként és az egyetem ügyéhez hasonló ítélet előjeleként értelmezte, de az ügy kulisszái mögé bepillantással bírók a valóban jelentős eredmény ellenére mégsem tekintettek túl optimistán a perek jövője felé. Olyan információk birtokában voltak ugyanis, melyek a jogviták folytatását tették kétségessé. Meszlényi számolt be egy magánlevelében arról, hogy a hágai ítélkezési munka kellős közepén, május 27-én este tíz órakor Gajzágó magához kérte és felolvasta azt a sifírozott, Pestről kapott táviratot, mely szerint Serédi érsek kéri a per felfüggesztését. A meglepett kormánybiztos azonnal visszasürgönyözött, közölve hogy a parancs az adott helyzetben kivitelezhetetlen, mert a szóbeli tárgyalás már le van zárva és folynak a bíróság tanácskozásai, ráadásul az ítélet valószínűleg kedvező lesz. Gajzágó és Meszlényi végül abban egyezt meg, hogy a prelátus azonnal hazautazik és megtudakolja a halasztást elrendelő parancs közvetlen előzményeit.⁶¹

Bár a távirat az adott helyzetben meglepetésként érte a hágai kiküldötteket, a probléma mely mögötte húzódott nem számított ismeretlennek a számukra. Tudták, hogy Róma törekvéseire vezethető vissza, amely évek óta fontolgatta a per visszavonását. Már 1931. őszén levél érkezett Esztergomba, amely határozottan a per visszavonására ösztönözte Serédi prímást. Pizzardo bíboros, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának vezetője írta a levelet, melynek első részében a Szentszék felhatalmazását közölte a szlovákiai nem szerzetes egyházi jogalanyok által Magyarországon birtokolt javak jövedelmeiből történő kártalanítás megtételére, majd hírt adott arról, hogy a prágai nuncius megkapta az utasításokat, hogy végleges megoldást létesítsen – a gyakorlatilag egyedüli lehetséges úton – a vagyonságok kicserélése, a rekompensáció révén. Pizzardo indoklásul a párizsi egyezmények előírásait hozta fel, melyek alapján a szóban forgó vagyonságok nem volnának megmenthetők. Szerinte az A, illetve a B alap terhére még az esetleges pernyertesség esetén is csupán a kárpótlás eszközölhető a földreform vagy más jogcímen sequestrált ja-

vakért. A kártalanítással aztán Csehszlovákia úgy érezné, hogy a birtokok a tulajdonába kerültek, így az egyház számára végleg elvesznének. A javak természetben való megmaradása véleménye szerint csak az említett csere útján képzelhető el. „Világos annak szükségessége – írta a bíboros – hogy Eminenciád visszavonja a hágai bíróság előtt megindított pereket, mivel azoknak folytatása igen könnyen súlyosan árthatna a folyamatba tett intézkedéseknek és a fentebb vázolt megoldásnak.”⁶²

A hercegprímás rögtön megírta válaszlevelét, amit aztán mégsem adott fel, mert a Pizzardo leveléből tapasztalt kúriai tájékozatlanság elosztatására hatékonyabbnak vélte a személyes római megjelenést. 1931 novemberében utazott a Vatikánba, ahol nemcsak Pizzardóval, de Pacelli államtitkárral és magával a pápával is sikerült szót váltania. A megbeszélésekről nem áll rendelkezésünkre forrás, de a lényegét illetően minden bizonnyal azt fejtette ki, amit az el nem küldött válaszlevélben is megfogalmazott. Először is, hogy a nemzetközi bíróság nem érint egyházi kompetenciát, hiszen csupán arról fog döntené, hogy a „status quo ante sequestum” visszaállíttassék. A javadalmak felosztásához vagy velük kapcsolatban bármilyen más intézkedéshez a bíróságnak semmi köze nincs. A párizsi egyezményekkel kapcsolatban pedig rámutatott Pizzardo tévedéseire. Az egyezmények ugyanis – ahogy korábban láthattuk – nem érintették az egyházi pereket, a kérdés nem tartozott az említett fondokhoz, így a bíróság nem utasíthatta az ügyet sem az A, sem a B alaphoz, következésképp a hágai per nem vonta maga után azt, hogy a felperesek vagyonságai elveszítették volna ingatlan természetüket.

A Prága által is hangoztatott rekompenciós megoldást a prímás nem tartotta követhetőnek, amit azzal is indokolt, hogy a szlovákiai egyház magyarországi birtokai oly csekélyek, hogy annak jövedelmét csaknem felemészti azok a terhek, amelyeket viselni tartoztak.

Levelét végül a perekkel kapcsolatos álláspontjával zárta: „Nekem erkölcsileg lehetetlen a perek beszüntetése addig, amíg teljes tájékozatlanságban vagyok az iránt, mennyit és milyen alakban óhajt biztosítani az Ap. Szentszék a magyarországi egyházi jogalanyok jogából. Más volna a helyzet, ha én a cseh kormánnyal folytatott tárgyalásokra nézve legalább bizalmas jellegű tájékoztatást nyernék. Ilyen információ alapján egyrészt vállalhatnám a perek beszüntetéséért a felelősséget, másrészt egy későbbi időben a bizalmas tárgyalások alkalmas módon való nyilvánosságra hozásával megelőzhetném azokat a támadásokat, melyek egy a közvélemény szemében első pillanatra nem megfelelő megoldás miatt az Ap. Szentszék tekintélyének kárára megindulnának.”⁶³ Serédi tehát elsősorban szentszéki garanciákat óhajtott, mivel el kívánta kerülni azt a kellemetlen következményt, hogy a javadalmak a perek visszavonása esetén „két szék között a pad alá” essenek.

A prímás római útjának eredményéről Drahos János oldalkanonoknak a kormány megbízott számára írt leveléből értesülünk. Közölte, hogy a közbenjárásnak köszönhetően Róma a perek visszavonásától eltekintett, ezenkívül biztosították Serédit arról is, hogy a diszmembráció eddigi feltételéhez, az anyagi kérdések előzetes rendezéséhez ezentúl is ragaszkodnak.⁶⁴

Egyelőre tehát úgy tűnt, elmúlt a visszavonás közvetlen veszélye, de Meszlényi Zoltán a következő évben, 1932-ben sorra kerülő római útján tapasztalhatta, hogy a Vatikán perekkel kapcsolatos erős fenntartásai tovább éltek. Azzal a céllal utazott ki, hogy egy nemzetközi és kánonjogból egyaránt tökéletesen felkészült jo-

gászt találjon, aki a döntőbírótság előtt megfelelő módon védeni tudná Esztergom ügyét. Tartózkodása alatt kuriális bíborosok egész sorával tárgyalt, elsősorban a kérdést illető kompetenciával bíró Államtikárságon és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjában hivatalos viselők véleményére volt kíváncsi. Az első találkozáson Tardini bíboros meglehetősen ridegen közölte, hogy a Szentatya nem tartja helyes lépésnek a perlést, és ragaszkodnak az Államtikárság álláspontjához, a perek visszavonásához, melyre a felszólítást levélben – utalt a Pizzardo-féle levélre – már hónapokkal ezelőtt elküldték Serédinek.

Pizzardo bíboros, helyettes államtitkár megerősítette a Tardini által elmondottakat, és hangsúlyozta, hogy ha Esztergom a hágai pert tovább szorgalmazza, akkor a csehek beszüntetik a Szentszékkal folytatott tárgyalást a birtokokra vonatkozóan, s kérdéses, hogy lehet-e akkor valamilyen eredményt elérni a perekkel. A vegyes döntőbíróóságok előtti perek veszélyét Pizzardo abban is látni vélte, hogy mivel ezek az egyházi birtokok a bíróságok előtt mint magyar egyházi birtokok szerepelnek, még kedvező ítélet esetén is a csehszlovák kormány a földbirtokreform alapján azokat el fogja koboztatni, illetve nevetséges áron kisajátítani. Ellenben ha maga a Vatikán tárgyalna a kormánnyal, a birtokokat mint tisztán egyházi tulajdont beállítva meg volna a lehetőség arra, hogy a földbirtokreform azokra ne alkalmaztassék. Így sokkal többet lehetne a tulajdonosoknak is megmenteni, mintha maguk keresnék Hágában az igazukat. „Be kell látni – vélte Pizzardo – hogy lehetetlenség egyidejűleg ugyanazon kérdést itt is és Hágában is tárgyalni. A hágai ítéletek különben is platonikusak, ki garantálná azok végrehajtását?”⁶⁵ Végül hozzátette még, hogy a maga részéről nagyon sajnálja Serédit nehéz helyzete miatt, és hogy mennyire szeretnének segíteni e kitűnő szent emberen. Az egyre kiábrándultabb Meszlényi keserűen jegyezte meg a találkozóról készült jelentésében, hogy az együttérző szavak valószínűleg csak frázisok a szláv barátként ismert Pizzardo szájából, mert cselekedeteiben nem nyilvánul meg e szimpátia.⁶⁶ A bíborosnak azonban csak annyit válaszolt, hogy a per nincs ellentétben a Vatikán diplomáciai akciójával, s így nem látszik indokoltnak a húzódozás, amivel az Államtikárság a nemzetközi bírósággal szemben viseltetik.

Ciriaci prágai nuncius éppen Meszlényivel egyidőben volt Rómában, akivel a beszélgetés kezdete szintén nem sok jót ígért. Ő is állította, hogy ha a magyarok nem hagyják abba a hágai pert, akkor beszüntetik a csehek a diplomáciai tárgyalásokat, ami nagyon rosszul jönne, mivel ő most igen erős pozícióból „nyomja” a cseh kormányt. A Szentszék Damoklész kardja a pernél szerinte jóval fenyegetőbb, ez pedig a *modus vivendi* végrehajtásának megtagadása arra az esetre, ha a birtokokat nem adnák vissza egyházi kézbe. A nuncius hozzátette, hogy a per a Szentatyának és az államtitkárnak nem tetszik presztízs okokból sem. Egyházi kérdés tárgyalatik világi bíróság előtt, melynek nem ott lenne a helye.

Meszlényi elfogadta Ciriaci érvelését, de arra is utalt, hogy ez a határozott vatikáni álláspont esetleg csak addig áll fenn, amíg Ciriaci Prágában van, vagy esetleg a Szentatyát nem szólítja el Isten az élők sorából. Azután más emberek jönnek, akik talán engedékenyebbek lesznek a csehekkel szemben, és a magyaroknak erre az esetre is biztosítani kell, hogy érvényben legyen a perlési joguk. Ciriaci ezzel egyetértett, és Meszlényi meglepetésére azzal a tanáccsal szolgált, hogy a pert valahogy az elévülés veszélyét kizárva kell fenntartani, de úgy, hogy tárgyalás és döntés alá

egyelőre ne kerüljön. Ezt a megoldást a nuncius szerint valahogy a magyaroknak kell kigondolnia.

Végül Pacelli államtitkárral folytatott megbeszélést Meszlényi, melyből azt a benyomást nyerte, hogy az államtitkár és a bíborosok egy része szívén viseli Serédi ügyét. Talán nem is annyira a „magyar igazság” miatt, hanem inkább a személye iránt érzett szimpátiából, mivel a prímást hosszú vatikáni szolgálatából adódóan maguk közül valónak tartják. Pacelli megemlítette, hogy Serédi ügyét igyekeznek összekapcsolni Bertram boroszlói érsek ügyével, mivel a kettőnek hasonló a története, Csehszlovákiával kapcsolatosak és hasonlóak a jogi vonatkozásaik is. „Bertram esetében – közölte Pacelli – a csehek sokkal kevésbé hatalmaskodók, mivel félnek, hogy a német diplomáciával találják magukat szembe, s a németektől napról napra jobban tartanak.”⁶⁷

„Ciriacinak és Pacellinek a szavai – foglalta össze Meszlényi római benyomása – úgy hatottak rám mint a szimpátiának átvitele a dolgok realitásába. Úgy látszik mégsem olyan rossz a helyzet a hágai per szempontjából a Vatikánban, mint Tardini és Pizzardo határozott kijelentései után az első pillanatban ítéltm.”⁶⁸

A perek végkifejlete

Az 1930-as években az európai hatalmi viszonyok változásai miatt Csehszlovákia külpolitikai helyzete fokozatosan romlani kezdett. Prága diplomáciája ezért hatványozottan igyekezett olyan külpolitikai eredményeket elérni, amelyek növelhették az ország biztonságát. Ezzel összefüggésben az egyházkormányzat államhatárokhöz való igazításának, vagyis a modus vivendi végrehajtásának kérdésében is offenzívebb politikába kezdtek, melynek jele volt az az 1934 februárjában a Vatikánnak átnyújtott jegyzék, ahol az ígéret és fenyegetés egyaránt helyet kapott. Közölték benne, hogy hajlandó a kormány az egyházi birtokokat felszabadítani a zárlat alól, de ennek feltételül szabták, hogy a magyarországi javadalmasok vonják előbb vissza pereiket és bízzák a Szentszék és a csehszlovák kormány között kötendő egyezményre igényeik kielégítését. A nagyobb nyomaték kedvéért hozzáfűzték, hogy elutasítás esetén a prímási birtokok kisajátításra, majd parcellázásra kerülnek.⁶⁹

„A csehek megmozgatták az összes diplomáciai összeköttetéseiket – írta a prímás Gajzágónak –, hogy a jegyzékben lefektetett javaslat elfogadását a Szentszék-nél kikényszerítsék. Világosan látszik amit eddig is sejtettünk, hogy pereinktől a cseh kormány igen tart, és szeretne tőlük szabadulni. Versenyt futunk az idővel. Ilyen körülmények között nekünk most a perek letárgyalását kell sürgetnünk.”⁷⁰ A prímás Hóman Bálint kultuszminiszterrel is egyeztetett, aki utasította ezután Gajzágót, hogy kövessen el mindent a tárgyalás mihamarabbi kitűzésének érdekében. A tárgyalásra – mint láthattuk – végül májusban sor került, melynek eredménye az ismertetett, hatáskörrel kapcsolatos döntés lett.

Míg Hágában a gyorsításra, a Vatikánban a fékezésre volt szükség, ezért Barcza György a bíborosok meggyőzésére kapott utasítást a külügyminisztériumból. Pacelli bíboros államtitkár figyelmét arra hívta fel, hogy a per nyeresre áll, és nagy hiba lenne az ebben rejlő helyzeti előnyt most feladni. A csehszlovák kormány az elhalasztásban vagy visszavonásban nem látna mást mint azt, hogy a hercegprímás, illetve a Szentszék meghátrált Hágában, s ennek végzetes következményei lehetnek.

Pacelli a realitásokra hivatkozva azt válaszolta, hogy a hercegprímásnak természetesen joga van egyházmegyéjének anyagi érdekeit e fórum előtt védelmezni, ezért a Szentszék nem is avatkozott be a perekbe, de fennáll az a veszély, hogy ha a pert az egyház meg is nyeri akkor a csehszlovák kormány represszáliákkal fog élni, és más téren fog olyan egyházellenes intézkedésekhez nyúlni, melyek az egyháznak kárára lesznek. A bíboros közölte, hogy ennyi év után most már meg kell egyezni a csehekkel a menthető megmentése érdekében, de megígérte, hogy ha a csehszlovák kormány felvidéki egyházszerkezeti elképzelései aggályosak a magyar katolikusok szempontjából, akkor e téren semmi esetben sem fognak engedni. A diszmembráció után a szlovák egyházmegye felállítására még előreláthatólag sokáig várni kell.⁷¹ Barcza a Budapestnek írt jelentésben megállapította, hogy Pacelli, bár nem mondta ki, de azt szeretné, ha a birtokügy kizárólag a Róma és Prága közötti tárgyalások alapján intézethetné el, és nem lenne jó, ha a magyarok ebbe belezavarnának. „A magyar ügyet – gyanította a követ – feláldozzák a vélt vagy valós magasabb egyházi érdekek oltárán, hiszen a Szentszék igen reális politikai felfogással dolgozik, csakis az Egyház egyetemes érdekeit szem előtt tartva.”⁷²

Hasonlóan vélekedett Luttor Ferenc, a szentszéki magyar követség kánonjogi tanácsosa, mikor azt hangsúlyozta, hogy Róma legfontosabb célja a maradékvagyon – vagyis amit még nem osztottak ki – egyháznak való megmentése, ezért Serédivel a hágai pert mindenképpen vissza fogják vonatni. „A Szentszék kívánsága, hogy a magyar kormányt is győzzük meg, hogy ez jobb helyzetet teremt, mint az eddigi volt. A modus vivendi végrehajtása mindenkinek, a prímásnak és a felvidéki magyaroknak is érdeke.”⁷³

Serédi, mikor az idővel való versenyfutást emlegette, abban bízott, hogy a Szentszék malmai még a bíróság malmainál is lassabban őrölnek. Ebben most csalódnia kellett. 1934. május 22-én a hatásköri tárgyalás megkezdése előtt két nappal a budapesti nuncius útján a Vatikán sürgönyileg felszólította őt, hogy azonnal halasztassa el a hágai perek tárgyalását.⁷⁴ A prímás megpróbált kibújni a kellemetlen utasítás végrehajtása alól, és gyakorlati nehézségekre hivatkozva közölte, hogy éppen bérmaúton van, székhelyétől távol tartózkodik, így a másik felperessel a főkáptalannal nem tud ilyen rövid idő alatt érintkezésbe lépni és vele együtt határozatot hozni, majd a határozatot Hágába juttatni. Így az illetékesség tárgyalását nem tudja megelőzni, mert az május 24-én megkezdődik. Azonkívül a magyar kormánnyal is tárgyalnia kellene, ami a pünkösdi szünet miatt megoldhatatlan. Látva viszont, hogy most már valamit tényleg lépnie kell, ezért a nunciussal a következőket közölte: „Minthogy a perekre vonatkozó hatásköri tárgyalást Hágában megakasztani nem tudom, a pert véglegesen visszavonni pedig nem akarom, hajlandó vagyok a káptalannal és a magyar kormánnyal tárgyalni aziránt, hogy az illetékességi döntés után az ügy érdemi tárgyalását szükséges időre elhalasszuk.”⁷⁵ A prímás mindehhez azonban feltételek teljesítését kívánta. Az egyik, hogy a csehszlovák kormány azonnal adja vissza az egyháznak a még meglevő lefoglalt javakat, a másik pedig, hogy adjon a Szentszék útján garanciát arra, hogy visszaadják a prímási vagyont illető ingóságokat, az elmaradt jövedelmeket kamatokkal, természetben vagy pénzürtékben az összes prímási birtokokat, valamint azokat az érseki birtokokat, melyek az érsekség diszmembrálása után a kánonjog szerint annak magyarországi részét megilletik. Adják ki ugyanúgy a káptalannak és a két szemináriumnak vagyonát, illetve

elmaradt jövedelmeit a kamatokkal együtt, kárpótolják Esztergomot minden okozott kárért, végül fizessék ki az általuk csinált adósságokat.⁷⁶

Május 24-én Pacelli államtitkár sürgönye már Budapesten volt a feltételekre adott válasszal. Eszerint mindent meg fognak tenni a feltételek teljesítéséért, de e feltételeknek nem lehet felfüggesztő hatályuk. Így a primás azonnal intézkedjen, hogy a tárgyalás és a per rögtön elhalasztassanak. „Öszentsége kívánsága előtt meghajolva – írta vissza kénytelenül a primás – azonnal megteszem a szükséges lépéseket a főkáptalannál, mint másik felperesnél, valamint a magyar királyi kormánynál, hogy a perek tárgyalása elhalasztassék.”⁷⁷

Május 26-án, a káptalan határozata után megfogalmazták a Hágába küldendő halasztási kérelmet, majd a külügyminisztériumban franciára fordították és elküldték a döntőbíróóság részére. A késedelem miatt az illetékességi tárgyalást és ítéletet a sürgöny már nem akadályozhatta meg, de a felfüggesztés ténye, illetve a perfelújítás hiánya miatt további tárgyalásra az ügyben már soha nem került sor.

A magyar kormány a halasztást tudomásul vette, de nem mulasztotta el, hogy kimutassa neheztelését a Szentszék felé. Megbízták a vatikáni követet, hozza szóba az államtitkár előtt, hogy a magyar kormányt kellemetlenül lepte meg a Vatikán által tanúsított magatartás, amely annak ellenére történt, hogy többször közölték, nem fognak a perekbe avatkozni. A kormánynak az sem volt közömbös, hogy magyar jogi személyek békeszerződésen alapuló jogainak megvédése érdekében indított pereinek letárgyalását egy más tényező meghiúsítani törekszik. Ez annál érthetlenebb volt Budapest számára, mert a perek véleményük szerint az egyház érdekeit szolgálják egy egyházzellenes tényezővel szemben. A kormányt örömmel töltötte el – szölte az instrukció –, hogy a halasztási indítvány a bírósághoz nem juthatott el a hatásköri tárgyalás lezárása előtt, mert így birtokába jutottak egy olyan bírói végzésnek, melyből a Szentszék is láthatja, hogy a „magiari” felfogását egy nemzetközi fórum is honorálja. Barczának végül közölnie kellett, hogy a kormány a perek végleges visszavonásába soha nem fog belemenni, a halasztáshoz viszont abban a reményben hozzájárult, hogy a csehekkel való tárgyalások során a Szentszék a magyar álláspontot következetesen képviselni fogja.⁷⁸

1934 májusában tehát nem a Csehszlovákia által követelt és az eredetileg Róma által is kért pervisszavonásra került sor, hanem csupán felfüggesztésre, ami azonban a gyakorlatot tekintve nem jelentett lényeges különbséget. „A hágai perek – kommentált Gajzágó – a Szentszék lépése folytán elvesztették jelentőségüket. Már csupán töltetlen revolvernek számítanak, amitől senki sem ijed meg.”⁷⁹

A per története ezzel véget ért, hiszen felújítására már soha nem került sor, a birtokkérdés azonban továbbra is viták forrása maradt. Az utolsó részben a perek tárgyát képező javadalmak sorsának 1934 utáni legfontosabb csomópontjait csupán érintőlegesen tekintjük át.

Epilógus

A perek felfüggesztése után a kérdés megoldásának kizárólagos színterévé a vatikáni–csehszlovák tárgyalások váltak. A kormány 1935-ben kiadta az érseki és káptalani birtokokat az adminisztrátornak, majd Prága beleegyezett hogy a Vatikán által megállapítandó kártérítést átutalja a magyar érdekelteknek, s elejtették azt a kö-

vetelést, hogy véglegesen vonják vissza a hágai pert. Szavuknak nyomatékokat adva át is utaltak a birtokok jövedelméből bizonyos összeget Serédinek.⁸⁰

Mindezeknek köszönhetően XI. Pius az 1937. szeptember 2-án kelt „Ad ecclesiastici regim� incrementum” kezdetű bullájával az egyházmegyei határokat az államhatárokhoz igazította, végrehajtván a *modus vivendi* első cikkelyét. A Rozsnyói, Kaszai, Szatmári és természetesen az Esztergomi egyházmegye területét érintve ezzel megvalósult a diszmembráció, de a felvidéki egyházkormányzat végleges kialakítására még mindig nem került sor, hiszen egyelőre megmaradt a nagyszombati apostoli adminisztrátúra. Új püspökség vagy érsekség felállítását annak területén a bulla csak kilátásba helyezte. Róma feltétele szerint ehhez előbb rendezni kell a magyar egyházi személyek és intézmények kárpótlásának ügyét, és sor kell, hogy kerüljön a javak megosztására. Addig a Szentszék változatlan álláspontja szerint fenn fognak állni Szlovákián belül a történelmi egyházmegyei határok.⁸¹ Magyar részről ezt – a diszmembráció miatt érzett bizonyos csalódás mellett – pozitívként értékelték, és bíztak a Vatikán azon ígéretében is, hogy amint az országhatárok eltolódása miatt az egyházmegyék régi területi beosztását megváltoztatták, úgy a határok újabb változása esetén szintén megváltoztatják azokat.

A pápai bulla kiadása után újabb tárgyalások kezdődtek Prága és a Vatikán között a javadalmak elosztása, a kártalanítás módja és az egyházi határrendezés felől. Az utóbbit illetően bizonyos kérdésekben ellentétes állásponton voltak. A cseh kormány a püspökség eltartására rendelt birtokok és más anyagi eszközök elégtelenségére való hivatkozással ragaszkodott régi tervéhez, a Rozsnyói egyházmegye megszüntetéséhez, míg a Szentszék Rozsnyó fenntartása mellett a püspökségek számát egy Huszton felállítandó görög szertartású egyházmegyével akarta szaporítani.⁸²

A csehszlovák külügyminisztérium Esztergommal is felvette a kapcsolatot, Krofka külügyminiszter ismertette tárgyalási ajánlatukat Meszlényi Zoltánnal. Az ügyek globális elintézését óhajtották, vagyis hogy az összes károsult javadalmas nevében – az eltérő helyzetű pannonhalmi bencések kivételével – egyetlen megegyezés létesüljön akképpen, hogy a károsultak megkapnák a szlovákiai javadalmasok magyarországi birtokait, s ehhez egy jelentékeny pénzösszeget, melynek nagyságát közösen határoznák meg. A szóban forgó magyarországi birtokok és a kifizetett pénzösszeg felosztása már az érdekeltek belügye lenne.⁸³

A tárgyalások 1938. november 2-ig nem vezettek eredményre, mikor a megváltozott politikai helyzet az egyházi kérdések tekintetében is teljesen új feltételeket teremtett. A bécsi döntés következtében a birtokprobléma tulajdonképpen megoldódott. Az érsek 32 000 kat. holdat, a székesfőkáptalan 13 000 holdat, a szeminárium pedig 5000 holdat kapott vissza, illetve a visszacsatolás által érintett plébániák is újra az érsek joghatóságába kerültek az 1939. július 19-én kiadott „*Dioecesium fines*” kezdetű bulla kiadásával.

A II. világháborút követő évek a vagyon helyzetében újabb változásokat hoztak. A földhivatalokban – az esztergomi egyházi birtokokra vonatkozóan elsősorban a komáromiban és érsekújváriban – található birtoklapokat vizsgálva kiderül, hogy a földek jelentős részét a negyvenes évek végéig a második földreform keretében kisorsolták, így azok állami tulajdonba mentek át. A korszak rendszerint az első földreform revízióját elrendelő 142/1947-es törvény és a 46/1948-as új földtörvény ér-

telmében történt. Feltűnő viszont, hogy az ingatlanok tekintélyes – akár 30–40%-os – hányadánál a birtoklapokon kobzásnak nincs nyoma, a telekkönyvekbe erre vonatkozó bejegyzés nem történt. A gyakorlatban mindenesetre ezek a birtokok is, a törvényileg konfiskáltakkal együtt az újonnan megszervezett szocialista típusú gazdasági egységek, az ún. állami gazdaságok kereteibe tagozódtak be. Esztergom birtokainak legnagyobb részét a bajcsi, karvai, gyulamajori, szentmiklósi, párkány-nánai és a bálványi állami gazdaságok kezelték.

A szocializmus évei alatt a szlovákiai egyházszerkezetben is változás történt. VI. Pál pápa 1977. december 30-án kiadott „Praescriptionum sacrosancti” kezdetű bullája értelmében a nagyszombati apostoli adminisztrátúra érsekséggé alakult át. Ezzel a lépéssel jött létre jogilag is az önálló szlovák egyházszerkezet, és valósult meg maradéktalanul az 1920 óta tartó törekvés, amely az államhatárokhoz igazodó független szlovák egyházkormányzat kialakítását célozta. A vagyonról a szocializmus időszakában született bullában természetesen nem eshetett szó.

Az egyházi birtokok kérdését a rendszerváltozás hozta újra felszínre. A 282/1993-as egyházi restitúciós törvény értelmében a vagyont azok az államilag bejegyzett egyházi jogi személyek igényelheték vissza, melyeknek központja a szlovák állam területén található. Az eredetileg az Esztergomi érsekséghez és káptalanhoz tartozó ingatlanvagyonra a Nagyszombati érsekség jelentett be igényt, s a kérelmet a szlovák hatóságok pozitívan bírálták el. A birtokok egy része – a visszaigénylési idő rövidsége és a kataszteri rendezetlenség okán egyelőre nem az egész – azóta a szlovák törvények értelmében a Nagyszombati érsekség tulajdonát képezi. Az érsekség a földeket gazdálkodóknak adja bérbé.

A kérdés legújabb történéseit jelezve nem hallgathatjuk el, hogy a restitúció ezen módjának jogszerűségét egyes kommentárok kétségbe vonják. Az elsősorban újságcikkek formájában napvilágot látott elemzések rámutattak a nagyszombati érsekség tulajdonába való vagyonátírási aktus számos jogtalannak vélt pontjára. Mindezeket e munka keretei között nem tisztünk elemezni, de az megállapítható, hogy a mai szituáció sok vonásban hasonlít a nyolcvan évvel ezelőttihez. Abban is, hogy nem látható előre, vajon a történet végére a Vatikán vagy esetleg egy, a restitúció jogszerűségét kivizsgáló független bíróság ítélete tesz pontot, netán a vagyonügy konszolidációja a szlovák érdekeknek megfelelően, a helyi intézmények által ásott mederben halad tovább. Az említett kritikai megnyilatkozások mindenesetre arra utalnak, hogy elhamarkodott lenne a kérdést végleg lezártnak tekinteni és a közeljövő tartogathat még érdemi fejleményeket.

Jegyzetek

18. Többek között ott volt Radnai Farkas c. érsek, volt besztercebányai püspök, Novák István volt eperjesi püspök, Burány Gergely csornai prépost, Lepold Antal preláus kanonok, az esztergomi érsek képviselője, Zalka László győri kanonok, Zimányi Mihály Jászóvár képviselőjében, Bitter Illés a zirci apát képviselőjében, Gévy-Wolf Nándor helyettes államtitkár, Bleyer István helyettes államtitkár, Csiszárik János c. püspök, követségi tanácsos.
19. EPL Cat. D/c. 2. doboz, Felvidéki birtokügyek, az 1923. novemberi értekezlet jegyzőkönyve.

20. Ua.
21. EPL Cat. D/c. 5. doboz, Felvidéki birtokügyek, Radnai levele Csernochnak, 1925. április 6.
22. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár, Szüllő Géza hagyatéka, fond X, X/15.
23. MOL K – 63 Küm. Pol. oszt., 54. cs., 7/3 t, Barcza jelentése, 1927. január 20.
24. MOL K – 63 Küm. Pol. oszt., 63. cs., 295/1937.
25. MOL K – 105 Vatikán 35. cs., 7/pol. 1920, Csernoch levele ismeretlen címzettnek.
26. MOL K - 105, 1921 – 28, 1756 pol. sz., Csernoch felhatalmazása Jantauschnak, 1922. december.
27. A magyarofil szlovák politikus Jehlicska Ferenc (František Jehlička) például így fogalmazott: „Szomorú volna, ha a Vatikán azt az elvet alkalmazná, hogy a rakoncátlan gyereket ki kell elégtíteni, a jó gyerek ügyis türelmes lesz. Pedig ez történik, ha Róma Szűz Mária szobrának ledöntőivel megegyezik, ahol pedig Szűz Máriát pénzükre és bélyegre teszik azt elutasítja magától.” Ua.
28. EPL Cat. D/c. 919/1921.
29. MOL K - 64, 1928 – 34, Barcza jelentése, 1927. november 12.
30. Ua.
31. EPL Cat. D/c. 3. doboz, Felvidéki birtokügyek. A modus vivendi eredeti szövege és fordítása.
32. SNA, Dismembračný fond, részlet a hágai csehszlovák periratból.
33. EPL Cat. D/c. 3. doboz, Felvidéki birtokügyek
34. MOL K – 63 Küm. Pol. oszt., 142/pol., 1933, Pacelli levele Serédinek.
35. EPL Cat D/c. 5. doboz, Felvidéki birtokügyek, Bubnics Mihály levele Serédinek, 1929. június 7.
36. A birtokigazgatóság 1932-ig a kassai ap. adminisztrátornak kifizetett 1 100 000, a nagyszombati ap. adminisztrátornak 4 310 000, a nagyszombati szemináriumnak 5 628 000, a rozsnói ap. adminisztrátornak 1 536 000, a komáromi bencéseknek pedig 5 296 000 koronát (SNA, Dismembračný fond, Rozvaha dotace 1932).
37. MOL K – 105, 46. cs., 1/pol. 1928, Hory András levele Barczának, 1928. március 2.
38. MOL K – 63 Küm. Pol. oszt., 54. cs., 1935, Barcza jelentése, 1935. május 22.
39. MOL K – 105 Vatikán pol., 46. cs., 1928, Barcza jelentése, 1928. szeptember 18.
40. EPL Cat D/c. 3. doboz, Felvidéki birtokügyek, káptalani nyilatkozat, 1930. december.
41. EPL Cat. A 479/1921. Róma, 1921. január 22.
42. MOL K – 63. Küm. Pol. oszt., 297. cs., 34 t. 1927.
43. 1928-ban a kormány engedélyezte a rend hőgyésszigeti birtokának zárlat alóli feloldását és a pozsonyi irgalmasoknak való eladását 230 000 csehszlovák koronáért. Minderre azért is sor kerülhetett, mert a birtoktest termelésre alkalmas részének nagysága nem érte el a földreform céljaira lefoglalható területi kategóriát.
44. SNA, fond A. Štefáne, kartón č. 9.
45. EPL Cat. D/c. 3. doboz, Felvidéki birtokügyek, Hajdú-elemzés.
46. Karol Sidor 1934-es interpellációjának szövege, EPL Cat. D/c. Felvidéki birtokügyek, 2. doboz.
47. EPL Cat D/c. 2. doboz, Felvidéki birtokügyek. Csernoch-féle felosztási tervezet.
48. A székesfőkáptalan e magas részesedési követelését a kánonjogi előírásokra és a történelmi diszmembrációk példájára alapozta. Az esztergomi érsekség 1776-os diszmembrációja, vagyis a Besztercebányai és Rozsnói püspökségek létesítése sem érintette a káptalan vagyonát. A kánonjog értelmében ugyanis a felosztás csak az érsekségi vagyont érintheti, hiszen a káptalan külön egyházi tényező, amit nem diszmembrálnak. A káptalan szerint vagyonának felosztása azért sem indokolható, mert a csehszlovákiai területen két káptalan is van, a Pozsonyi és a Nagyszombati társaskáptalánok, melyek közül egyet át lehet alakítani székeskáptalanná. A pozsonyinak tekintélyes birtokvagyonra is volt.

49. EPL Cat D/c. 5. doboz, Felvidéki birtokügyek.
50. MOL K – 105, Vatikán. Pol. 46. cs., 1/pol, 1928.
51. EPL Cat. D/C 2. doboz, Felvidéki birtokügyek. Serédi-féle felosztási tervezet.
52. EPL Cat. D/C 3. doboz, Felvidéki birtokügyek. Bubnics Mihály levele Meszlényi prelátnak, 1931. március 8.
53. EPL Cat. D/C 3. doboz, Felvidéki birtokügyek, Szüllő-féle elemzés.
54. EPL Cat. D/c. 3. doboz, Felvidéki birtokügyek.
55. Ua.
56. EPL Cat. D/c. 5. doboz, Felvidéki birtokügyek, Meszlényi Zoltán 1934. júniusi elemzése.
57. Ua.
58. Ua.
59. EPL Cat. D/c. 4. doboz, Felvidéki birtokügyek, Hága számára készült perirat.
60. Ua.
61. EPL Cat. D/c. 4. doboz, Felvidéki birtokügyek, Meszlényi 1934. júniusi levele.
62. EPL Cat. D/c. 4. doboz, Felvidéki birtokügyek, Pizzardo 1931. októberi levele Serédinek.
63. Uo. Serédi levele Pizzardonak, 1931. október 26.
64. EPL Cat. D/c. 4. doboz, Felvidéki birtokügyek.
65. Uo.
66. Barcza, magyar követ véleménye szerint Pizzardo érseknek mindig az volt az álláspontja, hogy a katolikus egyház helyzetét a kisantant államokban azáltal kell megerősíteni, hogy ezen államok kormányaival békülékeny és előzékeny magatartást tanúsít a Szent-szék. Annál is inkább mert a keleti egyházzal való reunió régóta dédelgetett célját éppen a szláv államokon, egyházakon keresztül vélte megvalósíthatónak.
67. EPL Cat. D/c. 4. doboz, Felvidéki birtokügyek.
68. Uo.
69. MOL K – 63 Küm. Pol. oszt., 63. cs., 7/37, 235/1937.
70. MOL K – 63 Küm. Pol. oszt., 54. cs., 135 pol/1937.
71. MOL K – 105 Vatikán Pol. res., 22. cs., 199/1934.
72. Uo.
73. EPL Cat. D/C. 4. doboz, Felvidéki birtokügyek. Luttor levele Meszlényinek.
74. Ua.
75. Ua.
76. Ua.
77. EPL Cat. D/c. 4. doboz, Felvidéki birtokügyek.
78. MOL K – 105 Vatikán Pol. res. 24. cs. 304/1934 .
79. Ua.
80. EPL Cat. D/c. 4. doboz, Felvidéki birtokügyek, Meszlényi Z. 1944-es elemzése
81. MOL K – 63 Küm. Pol. oszt., 64. cs., 7/37, 8/1938.
82. Ua.
83. Ua.

Felhasznált irodalom

- Alkér Kálmán: A Magyar–Román Vegyes Döntőbíróságnak a földbirtokperekben való hatáskör kérdésében hozott határozata és annak következményei. *Magyar Jogi Szemle*, 1927. április.
- Angyal Pál: *Az egyetemi per katolikus vonatkozásai*. Budapest, 1934
- Bethlen István beszéde. *Képviselet-házi Napló*, 393. szám, 1930. május 16.
- Danilovics Pál: A trianoni békeszerződés 250. cikkéhez. *Magyar Jogi Szemle*, 1927. április.

- Dóka Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18.–19. században*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1997.
- Geócze Bertalan: Nemzetközi magánjogi kérdések a vegyes döntőbíróóságok judikatúrájában. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1927.
- Jambrekovich László: Egy tárgyalás a vegyes döntőbíróóság előtt, a magyar–cseh agrárperekben.
- Karner Károly: *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Debrecen, 1931.
- Kiss József Mihály: A Pázmány Péter Tudományegyetem felvidéki birtokai visszaszerzéséért indított perek. *Levéltári Szemle*, 1991/3 .
Lidové listy, 1933. április 7.
- Lukács György: *A magyar–román agrárperek kérdése*. Budapest, 1928.
Magyar Pénzügy, 1934. október 31.
Magyar Szemle, 1929. április, 343. p.
- Magyar Zoltán: A nemzetközi bíraskodás válsága. *Magyar Szemle*, 1927. október.
- Markó Jenő: Az optánsok pere Románia ellen. *Magyar Szemle*, 1927. november.
- Matheovits Ferenc: *A magyar–román birtokper*. Budapest, 1929.
- Pálesch Ervin (szerk.): *Csehszlovák törvények és rendeletek gyűjteménye*. Prešov, é. n
Romportlová, M.: *ČSR a Maďarsko 1918–1938*. Brno, 1986.
- Ruttkay László: Az optánsügy mai képe. *Magyar Szemle*, 1930. július.
- Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975.
- Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában*. München, 1974.
- Sebestyén Pál: *A hágai megállapodások alapján 1930. évi április hó 28-án aláírt párizsi egyezmények*. Budapest, 1931.
- Sbíрка zákonu a nažizení státu Československého*. Ročník 1919. Částka XLIII. 289–290. p.
- Szladits Károly: A vegyes döntőbíróóságok ítélkezése. *Békejog*, I. évfolyan. 1920.
- Térfi Gyula (szerk.): *Magyar Törvénytár*, 1921. évi XXXIII. tc., Budapest, 1922.
- Váli Ferenc: *A Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntő Bíróóság és az Állandó Nemzetközi Bíróóság ítélete a Pázmány Péter Egyetem perében*. Budapest, 1934.
- Váli Ferenc: *Az Állandó Nemzetközi Bíróóság ítélete a Pázmány Péter Tudományegyetem perében*. Budapest, 1934.

Kálmán Rácz

Esztergom Office of Archbishop contra Czechoslovak State – Religious Estate Lawsuits at the Hague Court (II. part)

In the 1930's due to European power relation changes Czechoslovakia's foreign policy situation was worsening. Hence, Prague's diplomacy strove even more strongly to achieve such foreign policy results that would strengthen the country's security. In connection with the issue of border arrangement of religious leadership, that is the issue of the execution of *modus vivendi* Prague's diplomacy commenced a more offensive policy, of which sign was a not submitted to Vatican in February 1934, in which promises and threats were also present. They introduced that the government was able to liberate the religious estates from the blockade, but they set a condition: the Hungarian owners should first draw back their lawsuits and let the agreement made between the Vatican and the Czechoslovak government to satisfied their claims. To even stress the issue they stated that in case of refusal the primate estates will be expropriated.

The government was not indifferent to the fact that discussion of lawsuits began for the sake of protecting rights of Hungarian legal entities based on the piece agreement is threatened by another factor. It was even more obscure for Budapest, because the lawsuit according to their opinion served the interest of the church against an anti-church factor. Budapest declared that the government would never agree with the definitive repeal of lawsuits, although agreed with the interception with the hope that during the discussion with the Czechs, Vatican will represent the Hungarian viewpoint consistently.

In May 1934 not the repeal, but the interception of lawsuit demanded by Czechoslovakia and originally requested by Rome happened, that practically did not mean too substantial difference.

The history of the lawsuit was accomplished with this, since there was no succession, although the issue of estates remained the source of disagreements. After the interception of lawsuits the only field of solving the issue became the discussions of Czechoslovakia-Vatican. The government in 1935 delivered the bishop and archbishop estates to administrators, then Prague agreed that the compensations decided by the Vatican will be transferred to the relevant Hungarian subjects and the claim to definitely intercept the Hague lawsuit was abandoned.

Thanks to all these the XI. Pius with the bull dated on 2nd Sept. 1937 that begin with „Ad ecclesiastici regimis incrementum” arranged the religious borders to the state borders, executing the first paragraph of *modus vivendi*. Hence, touching the territory of the diocese of Rozsnyó, Kassa, Szatmár, and obviously Esztergom dismembration was provided, but still the final creation of the Up-land religious leadership was not provided, since the Nagyszombat apostle administration remained. Establishing a new bishopry or archbishopry on its territory was only planned by the bull. According to Rome's condition, first the issue of the compensation of Hungarian religious persons and institutions and the division of the properties was to be solved. To that time according to Vatican the historical religious borders would be set inside Slovakia.